

Бердянськ : БДПУ, 2010. – С. 122–127.

УДК 821. 161. 1.09:94

Р. В. Коровіна, старший викладач
кафедри культурології (Полтавського
національного педагогічного
університету імені В.Г. Короленка)

МОРАЛЬНО-ЕСТЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ У ТВОРЧОСТІ ТА ДІЯЛЬНОСТІ В.Г. КОРОЛЕНКА

Питання морально-естетичного виховання особистості є актуальним для сучасного суспільства, адже саме у формуванні людей з необмеженими творчими можливостями, високим рівнем моральних принципів та соціально спрямованою інтелектуальною активністю зацікавлена сьогодні Україна.

В умовах утвердження державності, коли головним чинником розвитку загальнолюдських якостей особистості, є проблема виховання на прикладі творчості та діяльності видатних постатей діячів культури і освіти минулих часів набуває особливої актуальності. Глибоко усвідомлений світ етичних, естетичних, громадянських цінностей у співвідношенні з особистим життєвим досвідом дає людині можливість розвивати свої моральні якості і творчі здібності, стверджувати себе як емоційну, мислячу, вольову особистість.

Питання моральної чистоти, честі, совісті, обов'язку, естетичної досконалості важливі в загальному процесі формування духовного світу особистості, досліджуються упродовж усієї багатогранної творчої і просвітницько-педагогічної діяльності В.Г. Короленка (1853 – 1921 рр.). Сучасний період розвитку української педагогічної науки характерний посиленням інтересу до полікультурних аспектів літературної спадщини письменника, до його морально-естетичної програми виховання особистості (М. Антонєць, А. Бойко, В. Воскресенська, О. Гнізділова, В. Гольцев,

А. Калмикова, Н. Савінова, В. Пелипець, Н. Тарасевич, Н. Таценко, Н. Харинко, Л. Крамущенко, Л. Марченко, Г. Дмитрієв, Т. Менська та ін.). Учені відзначають, що естетичні прагнення Короленка були спрямовані на пошуки таких способів реалістичного зображення життя, за яких вірність дійсності, здатність до етнографічних пошуків, тенденційність не витіснили б самої людини. Короленкові важлива була людина з її ідеальною спрямованістю, потенційною здатністю до самоусвідомлення і до пробудження протесту проти тих несприятливих життєвих умов, які перешкоджають виявленню цих здібностей.

Естетична програма Короленка була спрямована на ствердження високої суспільної ролі літератури, мистецтва і релігії, які зміцнювали людську душу і робили її “більш стійкою до боротьби, більш здатною до діяльної досконалості”[2, с. 224]. Це вимагало від письменника глибокої уваги до усіх аспектів культурного і суспільного життя, розуміння суті його явищ. Свідомо обрана письменником громадська і художня позиція визначили характер і спрямованість його творчості: у кожному його художньому або публіцистичному творі простежується настанова “поважати людину, її пошуки правди,... її свободу”[2, с. 224]. При загальному романтичному світосприйнятті письменник завжди гармонійно сприймав світ; культ почуттів і інтуїції поєднувався у нього з культом фізичного і психічного здоров’я. У цьому розумінні Короленко – єдиний письменник, що втілює «суб’єктивний метод» народників у художню творчість. У статті про творчість М. Альбова Короленко писав так: «краса тілесних форм зрештою завжди тотожна з поняттям про здорову силу, з діяльною життєвою енергією, і як що ми часом бачимо, що суспільству починає подобатись матова блідість облич (не лише жіночих, але і чоловічих) і сині кола під тусклими очима, то ми знаємо, що це спотворення здорових понять про красу. Те ж саме потрібно сказати про красу духовну про естетику слова, образів, понять. Моральні уявлення – це уявлення духовного здоров’я» [1, с. 14].

У основі світогляду письменника було покладено не лише романтичне світовідчуття, а й система позитивного знання, упевненість в існуванні морального і соціального прогресу. Сприйняття світу не було катастрофічним, яскраво відчувалося прагнення до гармонії, потреба фізичного та духовного здоров'я, міри. Метою даного дослідження є визначення основних принципів світогляду Короленка і специфіки його світовідчуття, адже багато інформації про систему естетичних поглядів міститься у поглядах письменника на основи буття.

У відомому листі до Гольцеві від 1894 р. Короленко розмірковує про творчість: “якщо припустити (а я у це глибоко вірю), що всесвіт не є випадковою грою випадкових сил і явищ, як і “детермінізм” і “еволюція”, що все це призводить до визнання деякого закону, який “необхідно” тяжіє до чогось, що ми називаємо “благом” у всіх його видах (добро, істина, правда, краса, справедливість), то висновок зрозумілий: ми не просто відображаємо явища, як вони є, і не творимо за примхою ілюзію неіснуючого світу. Ми створюємо або проявляємо нове ставлення людського духу до навколишнього світу, що народжується у нас. Вочевидь зрозуміло, що зовсім не байдуже, яке це нове ставлення. У цьому вічному прагненні до досконалості, яке я допускаю як закон, є рушійна сила і опір: одне народжується і розвивається, інше відмітається і гине. Потрібно, щоб нове ставлення до світу було добром по відношенню до старого”[5, с. 498]. Письменник знаходиться на оптимістичній позиції морального прогресизму, в основному це схоже з народницькою концепцією. Із цієї його концепції витікає і вимога до художника, до творця, яку він далі висловив у листі: “Ви бачили явище, теж саме явище побачив художник, і побачив його так, і так вам його зобразив це своє видіння, що Ви розрізняєте у ньому інші сторони, ставитеся до нього по іншому. І ось душа людини, яка це сприймає – змінюється сама”[5, с. 498]. Отже, у центрі короленківської системи світу людина-творець, яка а ргіогі здатна до морального прогресу, як і оточуючий її світ. Творець осягає “нове” часто інтуїтивно і інтуїція не залежить від

світогляду письменника, тому Короленко все життя буде вороже ставитися до будь якого схематизму, будь якої формули, будь якої спроби осягнути світ розумом, а не почуттям. У чому ж полягає мета існування людини за В.Г. Короленком? Вона криється у самій людині, і поза нею: “Найбільше щастя найбільшій кількості людей” – ось що повинно, – пише Короленко у листі до Вентцеля від 15 квітня 1889 року, – ось що має слугувати моральним стимулом людських прагнень [7, с. 96 – 97]. Щастя – критерій моральності. В.Г. Короленко гармонійно поєднував дві моралі, – мораль найбільшого блага і мораль щастя, оскільки ніколи не відмовлявся від світу ідеального в ім’я реального і навпаки. Цей афоризм письменника, який він висловив у нарисі “Парадокс,” не має протиріч загальноромантичному його світовідчуттю.

Однак щастя зовні має відповідати гармонії у самій людині-творцеві, що витікає з урівноваженості і здоров’я та з “бажання і вміння жити у злагоді з веліннями совісті,” так визначив сутність особистості самого Короленка Ф.Д. Батюшков [1, с. 19]. Додамо до цього вимогу панування ідеї у творі і, відповідно, необхідність чіткого світогляду художника. Як наслідок, ми отримаємо систему поглядів, у якій пантеїзм, який розчиняє божественне у всесвіті, запропонований низкою дослідників у якості основного елементу світогляду письменника, не матиме визначального значення і буде входити лише складовою частиною у загальну картину світу Короленка. Світогляд письменника, безумовно, гуманістичний. Установка саме на художника-творця, акцент на процесі творчості споріднює його з просвітниками романтичного періоду. Короленко не піддає сумнівну об’єктивність світу, проте не можна сказати, що він знаходиться у якості серйозної конфронтації з цього приводу з суб’єктивним методом народників: скоріше, він був “стихійним реалістом,” але не матеріалістом, адже він визнавав ідеальні першооснови [5, с. 184]. У відомому записі у щоденнику за квітень 1895 року він пише : “Сам я скептик, хоча почасти і віруючий. Я припускаю і, мабуть вірю, що “там” не все скінчено. Припускаю,

тому що сліпо і нерозумно думати, нібито наша форма свідомості є остання сходинка світової свідомості. Я беру матеріалізм у цілому і говорю: немає нічого поза матерією і силою. Самий дух є комбінація сили і матерії. Але що матерія, що є сила? Дана сума свідомості – що складає власне я – є сума. Розкладіть мене вогнем або тлінням – суми немає. Але складові? – Безсумнівно залишились. А якщо вони, додаючись, давали моє Я, то хто знає, як вони ще будуть додаватись, як ще вони складаються, як усе разом, що я бачу і розумію, складається у незвідане, величезне, нескінченне. І невже у цьому нескінченному – думка і свідомість світяться лише у голівках мікробів на нікчемній пилинці, що зветься Земля. Припустити це – було такою ж наївністю, як і припустити, що Бог у якийсь день, - запалив на землі ліхтарики для Адама і Єви. Тому ... наша форма свідомості – піщинка перед величезною нескінченною свідомістю” [5, с. 186]. Іншими словами, незнищенна і нескінченна не лише матерія, але і свідомість, яка існує поза нами і окрім нас. Далі Короленко пише про віру: “Віра витикає з величезної потреби людської душі – потреби віднайти своє місце у нескінченному ланцюгу суцього ..., потребі бути” [5, с. 186]. Невеселі роздуми письменника про те, у чому збережеться людина після смерті, що від неї залишиться, навіяні смертю маленької доньки, роблять його погляд особливо допитливим: «Смерть – величезне джерело містицизму. Коли з цією неживою природою, з цим туманом, з цим пилом, землею, хмарою, росою і морем – змішалось безповоротно те, що нещодавно ще жило ..., то мимоволі туман, хмарка, хвиля набувають у твоїх очах якогось особливого значення” [5, с. 188]. “Людина помирає по суті безупинно і щохвилини, – пише Короленко, – виділяючи частину своєї особливості і набуваючи іншої. Життя як хвиля. Частки води несуться далі і далі вниз за течією, а хвиля коливається все на тому ж самому місці... . Що не є у нас незмінного, у чому сутність того, що ми називаємо Я, що пов’язує мене з хлопчиком, який стоїть біля воріт пансіону? Лише безперервність спогадів” [5, с. 184]. “Величезний океан первинної сили, – далі пише Короленко у Щоденнику, – тієї, що вічно рівна

собі. Ніколи не зменшується, ніколи не додається... Величезний океан вищої свідомості... (тому що не може бути, щоб наша свідомість була найвищою). Від неї плетється “сила”, яка дає пам'ять, тобто дає буття” [5, с. 186].

Коли ж людина помирає, розмірковує Короленко далі, “усе цілком ... повертається до витоків. І там – знову зберігається або йде далі, у нескінченній еманції життя” [5, с. 186]. Отже, людина розглядається В.Г. Короленком не лише як частина нескінченної природи, а і як усвідомлююча і перетворююча її частина; людина є і суб'єктом і об'єктом одночасно. Існування скінченне – і нескінченне, воно не лінійне, а циклічне, не залякла матерія, а свідомість, діяльний дух. Як бачимо, своє світовідчуття Короленко виражав у слові поступово: у 80-х роках XIX ст. лише приховано відчувалося те, що відмелося у творчості до середини 90-х. “Я не вірю ні у одну з існуючих релігій, – наголошує Короленко, – але я прийшов до непорушного переконання, що смерті не існує; що життя не може бути інакшим як вічним, що нескінченний прогрес є закон життя, ... що нічого не гине тут, окрім форм, і що думати, що ми помираємо, тому що помирає наша форма, все одно, що думати, що працівник помер, тому що знаряддя його спрацювалися.” [4, с. 278]. “Але я, – пише він далі у Щоденнику, – лише людина, і моє я вистроюється лише у одну нитку, на яку я нанизую, як намисто, різні моменти життя, що переливається через мене. А той, великий, рівний сам собі, хто або що слугує джерелом життя – безкінечно ширший, і тому у ньому живе і тріпоче жива пам'ять ... Ніщо не загубилося, ніщо не щезло” [5, с. 186]. Короленко говорить, що це “частина припустимого Бога, Бога який зовсім інший” [5, с. 187] і це зрозуміло, тому що, хоча період нігілізму у відношенні до офіційної релігії у письменника був епізодом юності, його виявилося достатньо, щоб оселити в його душі стійке незадоволення у цьому сенсі при скептицизмі позитивного знання, що збереглося. Запис, зроблений у Щоденнику від 21 вересня цього ж року, недвозначно свідчить про це: “Я вважаю, що віра є мораль і пізнання. Вона розкриває сутність світового життя у пізнаванні і дає правила для людини у

цьому світовому житті. На мою думку, християнська мораль дуже піднесена. Але християнське пізнання світу слабке і наївне. Ми, можливо, напередодні космогонії. А тоді і мораль повинна буде отримати нові основи...” [5, с. 187]. Письменник не впевнений, що “подальша еволюція релігії людства” має вважатися саме еволюцією християнства” [5, с. 187], а у православ’ї вбачає недосконалість і здатність долучатися до суєти світу. Безумовно, вплив на формування такої точки зору мав позитивізм у епоху царського всевладдя, коли формувався молодий письменник. Проте таке ставлення до Православ’я бере свої витoki ще й у сімейному вихованні та дитячих враженнях письменника. Мати його була полькою, у гімназійні роки письменника сім’я жила на Україні, у місцевості яка була населена поляками і євреями – спочатку у Житомирі, потім у Рівному – “у тій частині правобережної Малоросії, яка, більше ніж інші, залишалася під владою Польщі” [6, с. 88]; “ставлення до Православ’я було там скептичним, а подекуди і ворожим. Мати його була католичкою, а у місцевості панувало три віри: католицька, православна і між ними – уніатська” [6, с. 88]. “Ми бували у церкві з батьком і іноді у костьолі з матір’ю” [6, с. 95], – згадує письменник, і зрозуміло, що суперечливість релігійних вражень у поєднанні з драматичними подіями у Польщі й Україні у 60-ті роки XIX ст. наклали відбиток на його світогляд. У подальшому епоха нігілізму і позитивізму ще більше посилила незадоволення письменника у галузі релігії. У цьому розумінні показовим є запис у Щоденнику від 27серпня 1897 року, у якому Короленко ділиться враженням від відвідин Володимирського собору, розписаного В. Васнецовим; зізнаючись, що зазвичай з храму виносить враження смутку, Короленко відзначає, що відчуття, від цього собору – “не витонченість, не краса, не душевна зворушеність, не заспокоєння молитвою, не скорбота про гріхи і не надія, ні, – це відчуття якогось хмурого віяння, суворого, пригнічувального і майже безнадійного” [5, с. 325]. Проте скептичне ставлення письменника до офіційної релігії, іронія над різноманітними чудесами [4, с. 350 – 352], чудотворцями [4, с. 239 – 240], і знаменнями не

заважали йому з повагою ставитися до чужої щирої віри, з повагою, але зі скорботою над помилкою, і сумом. “Істинний Бог, – пише Короленко у листі до О.К. Малікова від 6 листопада 1889 року, – для мене більш живе у істині, у пізнанні, у совісті, у правді, ніж у кадильному диму і іконах” [5, с. 95]. Короленка можемо причислити до постійних шукачів, тому що пошукам віри, яка б перемога його невір'я, задовольняла його запити і сумніви було присвячене все його життя.

Отже, на прикладі творчості та діяльності В.Г. Короленка ми виокремили основні риси світогляду і світовідчуття які роблять людину унікальною, несхожою на всіх інших, що містить у собі не тільки духовні властивості, але й фізичні, розумові, емоційні і соціальні, якими письменник-гуманіст буде керуватися у житті, літературно-критичний та публіцистичній практиці.

Спадщина В.Г. Короленка має колосальне значення для українського національного виховання, яке передбачає цілеспрямований, систематичний, регульований педагогічний вплив, розрахований на прищеплення підростаючому поколінню любові до України, рідної мови й культури, утвердження в їхній свідомості відчуття етнічно-національної, духовної й мовної єдності, національної неповторності й вагомості. У системі морально-естетичних поглядів В.Г. Короленка, в усіх його творчих пошуках практичного характеру цей зв'язок є органічним, багатостороннім. Підхід письменника до теоретичного осмислення і практичного освоєння дійсності співзвучний певною мірою з християнською традицією.

Аналіз спадщини В.Г. Короленка дає підстави стверджувати, що впродовж усієї творчої діяльності виняткову увагу він приділяв проблемі всебічного розвитку особистості у різних видах діяльності, постійному і планомірному формуванню її пізнавальних здібностей. Таким чином, на основі теоретичного аналізу творчого доробку В.Г. Короленка ми визначили засади морально-естетичного виховання особистості як складного динамічного процесу, що забезпечується безперервним зростанням якісних змін особистості до рівня, який відповідає потребам сучасного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Батюшков Ф.Д. Перечитывая Короленко в эти дни //Жизнь и литературное творчество В.Г. Короленко. Сб.статей и речей к 65-летнему юбилею. П.- Г., 1918. – С.19.
2. Бялый Г.А. В.Г. Короленко. Изд. 2-е, перераб., доп. – Л., 1983. – 350 с.
3. Короленко В.Г. О литературе. – М., Гослитиздат, 1957. – 716 с.
4. Короленко В.Г. Полн. собр. соч.: В 50-ти томах. – Т.2. Дневник. – Харьков; ГИЗ Украины, 1923. – 479 с.
5. Короленко В.Г. Полн. собр. соч.: В 50-ти томах. – Т.3. Избранные письма. – Харьков; ГИЗ Украины, 1923. – 467 с.
6. Короленко В.Г. Полн. собр. соч.: В 50-ти томах. – Т.7. – Харьков; ГИЗ Украины, 1923. – 495 с.
7. Короленко В.Г. Полн. собр. соч.: В 50-ти томах. – Т.50. – Харьков; ГИЗ Украины, 1923. – 511 с.

Резюме

У статті розглядається естетична програма саморозвитку видатного письменника і просвітника В.Г. Короленка, досліджується еволюція світоглядних засад морально-естетичного виховання і самовиховання особистості, визначається роль і значення у світогляді просвітника релігійних поглядів і філософсько-освітньої позиції.

Ключові слова: естетична програма, виховання особистості, Короленко Володимир Галактіонович, світогляд, релігія.

Резюме

В статье рассматривается эстетическая программа саморазвития выдающегося писателя и просветителя В.Г. Короленка, исследуется эволюция мировоззренческих основ морально-эстетического воспитания и самовоспитания, определяется роль и значение в мировоззрении писателя религиозных взглядов и философско-образовательной позиции.

Ключевые слова: эстетическая программа, воспитание личности, Короленко Владимир Галактионович, мировоззрение, религия.

Resume

In article the aesthetic program of self-development of the outstanding writer and educator V.G.Korolenka is considered, evolution of world outlook bases of morally-aesthetic education and self-education is investigated, the role and value in outlook of the writer of religious sights and a filosofsko-educational position is defined.

Keywords: the aesthetic program, education of the person, Korolenko Vladimir Galaktionovich, outlook, religion.

УДК

Рената Винничук

ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКІ ЦІННОСТІ В ГЛОБАЛІЗАЦІЙНОМУ ВИМІРІ

У статті розглядаються чинники які впливають на формування особистості у глобалізаційному просторі, утверджують комплекс загальнолюдських цінностей та стають основою життєдіяльності сучасної людини.

Ключові слова: загальнолюдські цінності, глобалізація, «Людина Світу», «вищі цінності», «Кодекс цінностей».

Рената Винничук* *Общечеловеческие ценности в глобализационном измерении.

В статье рассматриваются факторы влияющие на формирование личности в глобализационном пространстве, которые утврждають комплекс общечеловеческих ценностей и стають основой жизнедеятельности современного человека.

Ключевые слова: общечеловеческие ценности, глобализация, «Человек Мира», «высшие ценности», «Кодекс ценностей».

Renata Vynnychuk. Universal values in globalization measurement.

In article the factors influencing formation of the personality in globalization space which approve a complex of universal values are considered and will melt a basis of activity of the modern person.

Key words: universal values, globalization, "Person of the World", "supreme values", "Code of values".

Актуальність. На початку XXI століття глобалізаційні процеси означились в економічній, політичній, культурній та інших сферах. В

епіцентрі цих подій знаходиться і освіта, як така, що виступає базою їх розвитку.

Згідно сучасних підходів – глобалізація (від франц. «global» – всесвітній, загальний; від лат. «Globus» – куля) характеризує ситуації змін всіх сторін життя суспільства під впливом загальносвітової тенденції до взаємозалежності та відкритості. Вважається, що вона виникла у результаті таких тенденцій суспільного розвитку як інтенсифікація інтернаціональних фінансових потоків, формування транснаціональної економіки та політики, усвідомлення всеосяжних проблем сучасності [5].

Відмітимо, що глобалізація – складне й неоднозначне явище, яке розглядають як у позитивному, так і у негативному ракурсі. Зважаючи на це, у «Декларації тисячоліття», прийнятою Генеральною Асамблеєю ООН восьмого вересня 2000 року, підкреслюється, що головним завданням, що стоїть перед людством сьогодні, є забезпечення того, щоб глобалізація стала позитивним чинником для всіх народів миру через широкомасштабні і наполегливі зусилля по формуванню спільного майбутнього, заснованого на загальній приналежності до людського роду у всьому його розмаїтті.

В умовах глобалізації значних змін зазнають підходи щодо розуміння особистості, яка тепер розглядається як «Людина Світу» через наступні чинники:

- формування планетарного, глобального мислення, цілісного сприйняття навколишнього світу, відчуття особистої відповідальності за вирішення глобальних питань, що стосуються кожного;
- формування екологічної поведінки, що забезпечує збереження Землі і людини у їх взаємодії;
- виховання у душі ненасильства, спрямоване на встановлення гуманістичного типу відносин між людьми.

Провідними ідеями при цьому виступають ідеї спільності, гармонії індивіда зі Всесвітом і людством, засновані на екології природи та людини; ідеї доцільності поведінки людини в умовах розвитку ноосфери як

природної, соціальної, активної істоти та ідеї ціннісно-сміслової рівності людей [5].

Теорії глобалізації соціального розвитку не могли не відбитися на розвитку освіти. У Америці такий світоглядний підхід отримав назву глобальної освіти. На пострадянському просторі частіше зустрічається словосполучення «планетарне мислення», «планетарна освіта».

Упродовж історії свого розвитку людство планети сформувало комплекс загальнолюдських цінностей, які стали основою життєдіяльності homo sapiens незалежно від раси, національності, релігійних вірувань, місця проживання. Не випадково в релігійних книгах (Біблії, Корані та ін.) вони зафіксовані як постулати, правила життєдіяльності кожної людини. Зрозуміло, що з часом зміст загальнолюдських цінностей змінюється.

У сучасних умовах члени суспільства мають орієнтуватися на ті загальнолюдські цінності, які зумовлені потребами соціально-економічного розвитку. До них належать: прагнення набувати новий досвід; готовність до соціальних змін у рамках еволюційного розвитку суспільства; вияв почуттів толерантності; готовність утверджувати власне "Я" у стосунках з іншими людьми; орієнтація у своїй діяльності на сьогочасне і майбутнє, а не на минуле; усвідомлення необхідності готувати себе до життя; повага до сучасних досягнень науки й техніки; турбота про збереження довкілля як визначальної передумови існування людини на Землі; прагнення до високого рівня вихованості, розуміння пріоритетності виховання в освітньому процесі; культ Матері і Батька, Родини; пріоритет духовного над матеріальним; прагнення жити по совісті; оберігати честь людини, тієї спільноти, до якої належить особистість.

Аналіз дослідженості проблеми. Формування загальнолюдських цінностей особистості є ключовою для всіх наук про людину: філософії, історії, соціології, права, культурології, психології, педагогіки. У філософській літературі (С.Анісімов, М.Бердяєв, В.Кувалкін) проблему загальної культури розглядають на рівні сутнісних сил людини, що здійснює

регулятивну функцію її поведінки. В основу соціологічного підходу до ціннісних орієнтацій (І.Кона, К.Леонтовича, В.Свідерського) покладена трактовка ціннісних орієнтацій як найважливіших регуляторів суспільної поведінки. Психологи (Б.Ананьєв, І.Бех, М.Боришевський, В.М'ясищев, Б.Теплов) розглядають загальнолюдські цінності як елементи внутрішньої психологічної структури особистості, що визначають стратегічну мету індивіда.

Моральну культуру особистості як педагогічну проблему розглядав В.Сухомлинський. Останнім часом цю проблему досліджували В.Асєєв, І.Бекешкіна, А.Бойко, З.Васильєва, А.Горохович, В.Заслуженюк, В.Сипченко.

Проблема формування духовних потреб особистості активно розроблялася відомими зарубіжними філософами, психологами та педагогами Д.Карнегі, Я.Корчаком, А.Маслоу, Е.Фроммом, С.Франком, К.Юнгом. Ці автори досліджували духовну та психологічну сутність феномена людини, основи її морального буття, етики взаємовідносин між людьми.

Педагоги (Є.Бондаревська, А.Глущенко, М.Євтух, Є.Зеленов, С.Золотухіна, О.Сухомлинська, Г.Шевченко) зазначають, що загальнолюдські цінності є провідним механізмом впливу на особистість та її поведінку, вказують на шляхи реалізації духовно-морального потенціалу та водночас наголошують що це питання ще не знайшло належного відображення в наукових працях.

Мета статті: теоретично обґрунтувати умови формування загальнолюдських цінностей у глобалізаційному вимірі.

Основна частина. Людина без сенсу життя, без вищої мети є засобом для мети інших людей. Адже у кожної істоти є вбудована система поведінки, що допомагає в найширшому сенсі жити. На найпримітивнішому рівні все зводиться до завдання вижити, тобто забезпечити цілісність окремих осіб і всього біологічного виду. Завдання такого механізму, вбудованого природою в тваринах, обмежено пошуками їжі, сховища, подоланням

небезпеки і відтворенням потомства, щоб відвернути зникнення виду. Для людини мета жити не зводиться лише до простого виживання, але ще й до задоволення певних емоційних і духовних потреб. Тому механізм успіху людини – цінності, допомагають їй не тільки уникати і переборювати небезпеку і здійснювати інші, притаманні всьому тваринному світу функції, але й творити, створювати поетичні твори, керувати на виробництві, займатися бізнесом, досліджувати нові горизонти в науці, набувати душевного спокою, удосконалюватися – словом, досягати успіхів в будь-якій іншій сфері діяльності, що ототожнюється з уявленням про щасливе і повнокровне життя.

Кардинальні політичні, соціальні й економічні перетворення, утвердження суверенітету держави Україна потребують і нового переосмислення виховання підрастаючого покоління. Життя вимагає розглядати його під кутом розвитку національної самосвідомості, гуманізації та гуманітаризації освіти.

Кожне суспільство будує своє життя відповідно до цінностей, які приймає і в які вірить. Сучасне виховання базується на системі цінностей, які через культуру, традиції, філософію, релігію вказують на вектор виховних зусиль, формують виховний ідеал [3].

Цінності – це основа мети виховання. Раніш виховувались класові цінності, сьогодні акцент зроблено на загальнолюдські цінності. Змінюються цінності – змінюються норми, змінюються цілі виховання.

Зміст терміну «цінність» вказує на особливе значення для людини або суспільства тих чи інших об'єктів, відносин або явищ дійсності. Цінності – це актуалізована інформація, закодована в знакових системах і поняттях, відображена в нейронних об'єднаннях довготривалої пам'яті та складова основи внутрішнього абстрактного образу. Цінності – це межі, які охоплюють пізнавальну активність психіки. Якщо ця активність пов'язана з добром, тобто з цінностями позитивними, то вона заохочується, викликає

позитивні емоції, якщо зі злом, цінностями негативними, то вона карана і викликає неприйняття з боку суспільства.

Все, що існує у світі, може стати об'єктом ціннісного ставлення, тобто оцінюватися людиною як добро чи зло, краса чи потворність, можливе чи неприпустиме, істинне чи хибне. Основне завдання виховання полягає у тому, щоб показати місце цінності у структурі буття й у ставленні до фактів реальності [2].

Цінності виконують функцію перспективних стратегічних життєвих цілей і є головним мотивом життєдіяльності. Цінності визначають етичні засади та принципи поведінки, тому будь-яке суспільство зацікавлене в тому, щоб люди дотримувалися актуальних для теперішнього часу правил поведінки. От чому з перших кроків в онтогенезі психіка дитини потрапляє під цілеспрямовану дію виховного процесу. Метод виховання, прийнятий в даному суспільстві, визначається системою цінностей, що у свою чергу запанувала в нім.

Омелян Вишневський, професор Дрогобицького педагогічного інституту, запропонував «Кодекс цінностей»:

– Абсолютні вічні цінності: добро, совість, правда, віра, надія, любов, доброта, чесність, справедливість, милосердя тощо.

– Основні національні цінності: патріотизм, готовність до захисту Батьківщини, почуття національної гідності, історична пам'ять, пошана до державних та національних символів, дбайливе ставлення до національних багатств, рідної природи тощо.

– Основні громадські цінності: прагнення до соціальної гармонії та справедливості, захист індивідуальних прав і свобод, висока повага закону, право людини на життя, гідність, безпеку, рівні можливості, право на свободу думки, совісті, вибору конфесії, право на самовираження, толерантне ставлення до чужих поглядів, які не суперечать загальноприйнятим нормам, тощо.

– Цінності сімейного життя: вірність, довіра, піклування про дітей, піклування про батьків, старших у сім'ї, злагода між членами сім'ї, повага прав дитини і прав старших, здоровий спосіб життя, охорона традицій тощо.

– Цінності особистого життя: орієнтація на пріоритет задоволення духовних потреб, внутрішня свобода, воля (самоконтроль, самодисципліна), мудрість, розум, здоровий глузд, лагідність, доброзичливість, оптимізм, гармонія душі і зовнішньої поведінки, творча активність, ініціативність, працьовитість, цілеспрямованість тощо.

– Валео-екологічні цінності: здоров'я людини, здоровий спосіб життя, відродження культу здоров'я і фізичної краси людини, гармонійний розвиток, розуміння єдності людини з природою, турботливе ставлення до неї та Землі взагалі [1].

Робота у сфері освіти і особливо безпосередня педагогічна діяльність тісно пов'язані зі світоглядними засадами людини, навіть якщо це не усвідомлюється нею і не виражається явно. Педагогічний процес більшою мірою встановлює ціннісні орієнтації людини, тому дуже важливо в навчально-виховному процесі керуватися таким світоглядним принципом, який орієнтує людей на творчу самореалізацію, усвідомлення власної планетарно-космічної суті.

Специфіку ціннісного ставлення можливо простежити на прикладі духовних цінностей, особливо «вищих». Словосполучення «вищі» цінності», як правило, вживається поряд з прикметником «вічні». Слід зазначити, що будь які цінності можна назвати вічними лише у рамках виміру людського буття. В тій мірі, в якій вічне людство, вічні і «вищі» цінності; мова ні в якому разі не йде про цінності, котрі існують самі по собі в космічному просторі безвідносно до людини [2].

Говорити про сприйняття загальнолюдських «вищих» цінностей складно тому, що загальне – завжди є абстракцією. Ціннісні орієнтації можуть формуватися в будь-якій сфері життєдіяльності людини і суспільства. Вищі цінності відображають фундаментальні відносини і потреби людей,

становлять фундамент індивідуального світогляду. Вищими цінностями виступають: здоров'я, сім'я, любов, свобода, світ, війна, держава, праця, істина, честь, свідомість, пізнання, творчість тощо. У порівнянні з звичайними цінностями, вищі цінності мають швидше орієнтаційний, аніж регулятивний характер. Вищі цінності – це ємні емоційно-образні узагальнення провідних соціокультурних орієнтацій, що визначають всі сфери життя людини. Це цінності суспільного ладу, спілкування, діяльності, самозбереження, цінності особистих якостей, а також загальнолюдські цінності. Цінності визначають зміст існування індивіда, з чого випливає вся його мотивація. Вищі цінності сприяють втягненню людини у вищі інстанції, наповнюючи зміст її життя. Потреби в змісті, сенсі життя людини в інтегральному розумінні світу, універсальному з'ясувальному принципі. Без такого внутрішнього ідейного сенсу людина не відчуває своєї цінності, не спроможна керувати творінням самої себе [7].

З аналізом форми буття цінності для суб'єкта пов'язане і розуміння кризи загальнолюдських цінностей, згадка про яку стала вже звичним публіцистичним штампом. Однак постає питання: в якій мірі можна говорити власне про кризу і в чому специфіка саме ціннісної кризи? Насамперед, коли мова йде про якусь кризу, то мається на увазі, що раніше в цій області ситуація була некризовою, а більш-менш відповідною способу буття та нормам свідомості. Так, економічна криза означає насамперед неефективність економіки (невідповідність нашим уявленням про ефективність) внаслідок порушення економічних зв'язків та відношень. Криза ідеї свідчить про те, що певна ідея не здатна більше функціонувати в якості норми чи спонукаючого ідеалу. Якщо в такому розумінні розглядати кризу загальнолюдських цінностей, то постає питання про той золотий вік, коли такої кризи не було. Досить звичними є спроби знайти такий рай в минулому, але завжди вбачаємий в минулому ідеал був суперечливим: існування роду в цілому в первісному суспільстві підтримувалося за рахунок життя окремих людей або цілих груп; античне єднання з природою

доповнювалось нерозвиненою особистістю; багатство і освіченість одних доповнювались злиднями і духовною неміччю інших; традиційна мораль переходила в маргинальність і т.д.

Слід, мабуть, говорити не про кризу загальнолюдських цінностей, а про кризу того способу життя людства, який формувався вузько класовими цінностями або суто національними, суто релігійними і т.д. І хіба нові парадигми свідомості, що не приймають насильства, війн, класових обмеженостей, а признають самоцінність Іншого (і природи в тому числі), утверджують принципи свободи, ідею спільного дому, не свідчать про триумф, а не кризу загальнолюдських цінностей? Адже цінність містить і те, що не є наявним в об'єктивному світі.

На заключення. Процес глибинних змін у житті нашого суспільства висуває як пріоритетну проблему виховання висококультурної, інтелектуальної, творчої особистості, яка здатна забезпечити прогрес нації, вихід держави на рівень цивілізованих країн світу. Розв'язання цього важливого завдання органічно пов'язане із сучасним осмисленням виховання, пошуком таких моральних орієнтирів і норм, які забезпечать повноцінне життя в усіх сферах людського буття. Загальнолюдські цінності і відповідні їм норми є тим культурним кодом, який визначає життєздатність суспільства, інтегрує повсякденну поведінку людей в суспільне ціле, регулює соціальні конфлікти, забезпечує раціональність і людяність способу життя. При цьому провідною метою виховання залишається ідеал особистості, здатної приймати рішення в ситуаціях морального вибору, нести відповідальність за свої рішення перед мікросоціумом, своєю країною, людством.

Отже, підбиваючи підсумки, можна зазначити, що проблема загальнолюдських цінностей в глобалізаційному вимірі належить до числа фундаментальних. Все, що оточує людину, має цінніснообумовлений аспект. Особистісна система цінностей не залишається незмінною, вона терпить зміни під впливом різних факторів протягом усього людського життя. Тому закономірно виникає питання, які ж саме цінності потрібні сучасній людині,

яка постійно формує свій світогляд, розвиває свою особистість. Тут необхідно говорити про деяку сукупність базових цінностей, що повинні увійти в структуру особистості, стати центром її ціннісної системи. Тому ми орієнтувалися на цінності, що відрізняються гуманістичною спрямованістю, загальнолюдським значенням, найбільшим ступенем узагальненості, тобто на загальнолюдські цінності, що є потенційно значущими для світового співтовариства.

Література

1. Вишневський О. На ниві відродження української педагогіки (Наукові прагнення і здобутки автора на тлі прожитих літ). До 80-річчя від дня народження та 55-річчя освітньої діяльності. / Омелян Вишневський ; Дрогобич : видавець Святослав Сурма, – 2011. – 80 с.
2. Долженко В. А. Проблема виховання духовних цінностей / В. А. Долженко // Духовність особистості : методологія, теорія і практика : Зб. наук. пр. / Гол. ред. Г.П. Шевченко. – Вип. 6(12). – Луганськ : Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2005. – С. 38–45.
3. Леонтьев Д. А. Ценность как междисциплинарное понятие : опыт многомерной реконструкции / Д. А. Леонтьев // Вопросы философии. – 1996. – №4. – С.15–26.
4. Овсянников В. Глобальные изменения образовательных систем и инновационное обучение / В. Овсянников // Новий колегіум. – 2007. – №1. – С. 19–20.
5. Подольська Є. Освіта в контексті глобалізації: напрямки та механізми реалізації реформ в Україні / Є. Подольська // Вища освіта. – 2007. – №1. – С. 48–55.
6. Сбруєва А.А. Порівняльна педагогіка / А.А. Сбруєва. Навчальний посібник. – 2-ге вид., – Суми: ВТД «Університетська книга», 2004. – 320 с.
7. Сухомлинська О.В. Сучасні цінності у вихованні: проблеми, перспективи / О.В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 1996. – №1. – С. 24.

УДК 37.013:17(477)

Р. В. Винничук

Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка

АКТУАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ ТА ДОСВІДУ ВИХОВАННЯ ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ У СУЧАСНІЙ СИСТЕМІ ОСВІТИ УКРАЇНИ

У статті визначено роль виховання загальнолюдських цінностей у становленні особистості, проаналізовано аспекти виховання у сучасній загальноосвітній, вищій школі й системі післядипломного підвищення кваліфікації вчителя, окреслено нові тенденції в теорії та практиці виховання загальнолюдських цінностей в Україні відповідно до сучасних вимог суспільства. Що у перспективі матиме більш масштабне узагальнення освітньо-філософських основ, методів і форм роботи як на пряму педагогічного впливу на суспільство і органи влади; розробку методичних засад і засобів для поширення системи загальнолюдських цінностей у сучасній виховній роботі з молоддю, батьками учнів, громадськістю.

Ключові слова: *освітньо-виховні ідеї, система виховання, система цінностей, загальнолюдські цінності, культура, «людина світу», цінність педагогічної компетентності вчителів, педагогічні умови.*

Постановка проблеми. Становлення української державності – складний і тривалий процес, який супроводжується глибокою трансформацією політичної, економічної та соціальної сфер, зміною культурних і духовних пріоритетів української освіти, головною метою якої є розвиток особистості учня суттєве підвищення професіоналізму вчителя. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття), Закон

України «Про освіту», Державна програма «Вчитель» та Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті визначають завдання, спрямовані на якісне оновлення навчально-виховного процесу, його модернізацію, створення можливостей для найповнішої самореалізації наступних поколінь [5]. Сьогодні однією з актуальних проблем, які розглядають науки про людину й суспільство, є формування універсальних та вічних загальнолюдських цінностей у підростаючих поколінь. Духовно-моральне виховання особистості на пріоритеті загальнолюдських цінностей має ґрунтуватися на принципах відкритості, чесності, єдності думки – слова – справи. Пріоритет гуманістичної освіти у XXI столітті в Україні, як і в усьому світі, є провідним стратегічним напрямом державної політики в освіті.

Аналіз актуальних досліджень. Наукову розробку сутності загальнолюдських і національних цінностей, духовної культури особистості, її зв'язків з різними видами людської діяльності, теоретичні положення щодо ретроспективного вивчення педагогічних явищ і процесів здійснили такі вчені: А. Бойко, Т. Рогова, Г. Корнетов, Ю. Мануйлов, Н. Побірченко, А. Сбруєва, С. Сисоєва, О. Сухомлинська та ін. Теоретично обґрунтували проблему виховання цінностей та ціннісних орієнтацій здійснили Є. Артамонова, Н. Асташова, І. Бех, Є. Бондаревська, М. Боришевський, І. Зязюн, В. Жуковський, М. Каган, М. Лещенко, О. Отич, О. Рудницька, Г. Сагач, Г. Шевченко та ін.

Мета статті – визначити роль виховання загальнолюдських цінностей у становленні особистості, проаналізувати аспекти виховання у сучасній загальноосвітній, вищій школі й системі післядипломного підвищення кваліфікації вчителя, окреслити нові тенденції в теорії та практиці виховання загальнолюдських цінностей в Україні відповідно до сучасних вимог суспільства.

Методи дослідження теоретичні – аналіз, синтез, абстрагування, зіставлення, узагальнення, протиставлення, систематизація – для

виявлення системи виховання загальнолюдських цінностей; зіставно-порівняльний, логіко-системний, хронологічно-структурний, ретроспективний аналіз праць – для розгляду провідних освітньо-філософських ідей у сучасній системі освіти.

Виклад основного матеріалу. У сучасному суспільстві високо цінується освіта, тому багато людей прагнуть її здобути. Сьогодні дітям у школах, коледжах, ліцеях, гімназіях тощо надаються знання з різних галузей науки, техніки, культури, проте люди не відчують внутрішнього миру, спокою, добра і щастя. Створення системи освіти на основі загальнолюдських цінностей має передбачати введення до шкільних і університетських програм навчальних дисциплін, метою яких є вивчення історико-педагогічного досвіду реалізації проблеми виховання загальнолюдських цінностей. Тому слід вирішити кілька важливих проблем у сучасній загальноосвітній і вищій школі та системі післядипломного підвищення кваліфікації вчителя:

– по-перше, запровадити вивчення такого навчального курсу що має сприяти самоідентифікації особистості (формуванню відчуття приналежності до певної культурної традиції), адже саме маргінальність значної частини нашого суспільства несе в собі багато соціально-культурних проблем. Сьогодні духовна криза молоді в багатьох випадках обумовлена неутвердженістю людини в соціумі, відривом «людини культури» від національних основ, які утримують її в межах традиційної моралі;

– по-друге, побудова цього навчального курсу повинна бути такою, щоб дозволити вирішувати комплексні завдання виховання «людини світу»: виховання вселюдської любові, до Батьківщини, патріотизму, формування моральної системи цінностей та мотивів поведінки самодостатньої особистості. Причому, це не абстрактні заклики морального характеру, а можливість доторкнутися до скарбниці загальнолюдських цінностей,

– по-третє, цей курс повинен логічно завершувати вивчення циклу гуманітарних дисциплін у загальноосвітніх навчальних закладах, оскільки з

його допомогою посилюються причинно-наслідкові зв'язки, що дозволяють вирішити завдання формування світогляду, системи цінностей і переконань учнів.

Ця навчальна дисципліна дасть можливість кожному учневі і студентові зрозуміти, що вивчення і формування загальнолюдських цінностей в освіті або освіта на основі загальнолюдських цінностей – це не просто знання, здобуті з книг, це дія, в основі якої лежить духовно-моральний розвиток особистості через постійну життєву практику «від серця до серця». Вічні загальнолюдські цінності притаманні особистості від народження, про них треба не лише говорити та вивчати, вони мають упроваджуватися й виконуватися в житті кожного. Наприклад, любов, добро, сенс життя – це дійсна природа, ненасильство – це відмова від будь-якого насильства: поглядом, словом, дією, думкою тощо [6].

Вивчення найбільш ефективних шляхів формування ціннісних орієнтацій учнівської та студентської молоді дозволило у процесі дослідження виділити основні напрями організації навчально-виховного процесу: 1) забезпечення під час навчально-виховного процесу принципів наступності, неперервності, змінюваності, розвитку, неповторності, плинності; 2) створення психолого-педагогічних умов для пізнання культурної спадщини різних народів, у якій відображені ціннісні орієнтації персоналії; 3) виділення змісту навчального матеріалу, на основі якого формуються погляди, переконання, ціннісні орієнтації; 4) забезпечення умов для саморозвитку, самопізнання учнів, студентів і вчителів. Особлива увага зосереджувалась на взаємозв'язку загальнолюдських цінностей з конкретними духовними й соціальними потребами, морально-естетичними ідеалами [2, 64].

Однією з педагогічних умов, що мала забезпечувати процес формування загальнолюдських цінностей стало використання креативних методів навчання, які характеризувалися високою комунікативністю, сприяли самостійному й творчому оволодінню знаннями, коли кожен долучений до

активного творчого пізнавального процесу, до самостійного пошуку нової інформації – «добування» знань, у підсумку знаходився в ситуації, коли він змушений проявляти ініціативу в усіх видах навчальної діяльності.

Ці знання допоможуть увести особистість вихованця у коло духовного життя нації, народу, бо власне під умілим керівництвом педагогічних працівників у нього в серці закладається чуття світу і Батьківщини в ньому, розуміння кращих і вічних людських цінностей. Цей підхід плекає духовність української нації – формування особистості школяра і студента на засадах духовності та моралі, виховує доброту, людяність, милосердя, чесність, працьовитість, духовно багату особистість, яка усвідомлюватиме свою відповідальність перед Богом, Батьківщиною, народом, людством.

Звертаємо увагу студентів і вчителів на актуальні для сьогодення роздуми про цінність педагогічної компетентності вчителів. Вчитель має бути людиною освіченою, високоморальною, людяною зі своїми вихованцями. Шкільна справа мусить мати творчий, живий характер з наголосом на потребі підготовки для шкіл талановитих, самодостатніх, досвідчених педагогічних кадрів. Тільки освічений педагог, справжній творець своєї справи, а не механічний реалізатор чужих ідей, зможе, за його твердженням, усіма здобутими знаннями зацікавити учнів і викликати любов до себе та науки [7].

У сучасній Україні існує нагальна потреба модернізації системи виховання з урахуванням нинішніх тенденцій розвитку суспільства та кращого досвіду впровадження світових виховних систем. У зв'язку з цим практичне значення для сучасного розвитку української держави мають форми громадсько-просвітницької діяльності, у яких реалізуються визначені загальнолюдські цінності – для педагогічно занедбаних дітей та організація навчально-виховного процесу для них; створення пунктів санітарно-медичної допомоги, дитячих консультацій та їдалень надання реальної матеріальної допомоги.

Одним з факторів формування особистості та системи її цінностей є аспекти естетичного виховання (краса, любов, духовний ідеал) як невід'ємна складова виховання загальнолюдських цінностей. Первинною цінністю у творчому процесі визнається істина, об'єктивність, тобто – «правда життя», яку розглядають як абсолютну естетичну норму. Необхідно шукати краси і життєвої правди одночасно. Життєва правда проста, сувора, іноді неприваблива, але якщо оволодіти нею, то й краса міцніша. Тому слід наполягати на єдності та взаємозумовленості категорій морального (совість, честь, гідність, обов'язок) і естетичного (краса, духовний ідеал, щастя) [3].

Враховуючи потреби України у ствердженні вищих загальнолюдських цінностей, система освіти сьогодні покликана забезпечити наповнення всіх ланок навчально-виховного процесу змістом, який би допомагав педагогам виховувати душі, чесні й сильні характери, формувати сумління і громадські чесноти: працьовитість, самопожертву, пошану до старших, – і спонукав би школярів та студентів стати корисними для свого народу. Тому в наш час великий інтерес педагогів, учених і керівників-організаторів навчального процесу до знань аксіологічного змісту та низки причин, пов'язаних зі змінами в житті українського суспільства. До таких причин віднесемо необхідність надання старшокласникам допомоги в соціальній і психологічній адаптації в складних обставинах сучасного соціуму і розповсюдженням інформації, що руйнує психіку людини і провокує соціальні, сімейні, міжнаціональні і міжконфесійні конфлікти. Іншою причиною визначаємо необхідність підвищення рівня гуманітарної освіти дітей, що не можливо зробити без поглиблення, розширення та інтеграції знань з історії, літератури, культури, краєзнавства, без освоєння витоків вищих загальнолюдських цінностей та алгоритмів їх реалізації в життєтворчості кожної людини.

Тому основними вимогами визначено для вчителя сьогодні такі:

– має добре знати історію України, культурологію, знати і поважати спадщину славетних земляків, історичні й духовні надбання українського народу;

– любити дітей, поважати їх внутрішній світ, знати вікові особливості вихованців, основні закономірності розвитку школярів;

– брати за основу не особисті висновки, а історичні та наукові дані, факти та явища сучасного життя, які можуть бути доступні для спостереження;

– використовувати ілюстративний матеріал;

– здійснювати організацію уроків за традиційною моделлю при відповідності типу уроку його цілям і завданням;

– використовувати творчі методи навчання;

– теоретичні заняття доповнювати практичними навичками.

Навчаючи старшокласників необхідно дотримуватися таких психолого-педагогічних принципів:

– пріоритет загальнолюдських цінностей і повага до внутрішнього світу кожного учня;

– єдність навчання і виховання в освітньому процесі;

– рефлексивність навчання;

– суб'єкт-суб'єктні відносини вчителя і учня у процесі освоєння навчального матеріалу.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. У статті проведено осучаснення ідей та досвіду виховання загальнолюдських цінностей у системі освіти України, зокрема – у процесі професійної підготовки майбутніх учителів і культурологів, підвищення кваліфікації вчителів художньої культури ЗНЗ та загальноосвітньої підготовки старшокласників у ЗНЗ.

Доведено, що об'єктивна потреба сучасних модернізаційних перетворень системи національної вищої, загальної середньої і післядипломної педагогічної освіти полягає у зверненні до теоретико-

методичної і громадсько-просвітницької спадщини яка ґрунтується в першу чергу на власному баченні загальнолюдських цінностей як гармонізуючої основи розвитку кожної окремої особистості і суспільства у цілому. Відродження таких надбань допоможе різним поколінням фахівців (майбутніх і діючих) зрозуміти історичний досвід, оптимізувати шляхи і засоби впровадження новітніх освітніх концепцій і технологій.

Перспективи розвитку проблеми дослідження становлять: більш масштабне узагальнення філософських основ, методів і форм роботи як на пряму педагогічного впливу на суспільство і органи влади; розробка методичних засад і засобів для поширення системи загальнолюдських цінностей у сучасній виховній роботі з молоддю, батьками учнів, громадськістю.

РЕЗЮМЕ

Р. В. Винничук. АКТУАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ І ОПИТА ВОСПИТАНІЯ ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ В СОВРЕМЕННОЙ СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНЫ

В статье определена роль воспитания общечеловеческих ценностей в становлении личности, проанализированы аспекты воспитания в современной общеобразовательной, высшей школе и системе последипломного повышения квалификации учителя, обозначены новые тенденции в теории и практике воспитания общечеловеческих ценностей в Украине в соответствии с современными требованиями общества. Что в перспективе будет иметь более масштабное обобщение образовательно-философских основ, методов и форм работы как направления педагогического влияния на общество и органы власти; разработка методических основ и средств для распространения системы общечеловеческих ценностей в современной воспитательной работе с молодежью, родителями учащихся, общественностью.

Ключевые слова: *образовательно-воспитательные идеи, система воспитания, система ценностей, общечеловеческие ценности, культура, «человек мира», ценность педагогической компетентности учителей, педагогические условия.*

SUMMARY

R. V. Vynnychuk. ACTUALIZATION IDEAS AND EXPERIENCE EDUCATION UNIVERSAL VALUES IN MODERN EDUCATION SYSTEM UKRAINE

In the article determined the role of education in human values of personality, analyzed aspects of education in modern secondary, high school and post-graduate training of teachers, outlined new trends in theory and practice of human values education in Ukraine according to the requirements of modern society.

The article can be used in teaching courses of artistic culture in secondary schools, educational, historical, cultural disciplines in universities and for writing scientific papers, textbooks and books, the development of elective courses and special seminars on pedagogy and cultural studies, in conducting educational work with pupils, students, teachers, organizers educational, cultural and recreational activities.

This article presents the ideas and experience of modernizing education in human values education Ukraine, in particular - in the training of future teachers and culture, teacher training and artistic culture CEI general education high school at CEI.

Proved that the objective need of modernization modern transformation of the national higher education, general secondary and post-graduate teacher education is to approach the theoretical, methodological, social and educational heritage based primarily on their own vision of universal values as harmonizing the basis for the development of each individual and society as a whole. The revival of heritage professionals help different generations (current and future) to understand the historical experience, optimize the ways and means of introduction of new educational concepts and technologies.

Prospects for the development aspects of the research are: a large-scale synthesis of the philosophical foundations, methods and forms of teaching as direct impact on society and authorities; developing methodological principles and means for the system of human values in modern educational work with young people, parents, students, and the public.

Keywords: *educational ideas, system of education, values, human values, culture, «a man of the world», the value of teaching competence of teachers, pedagogical conditions.*

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання : навч.-метод. посіб. / І.Д. Бех. – К. : ІСДО, 1998. – 204 с.
2. Бойко А.М. Сутність, закономірності та принципи виховання і самовиховання як особистісно-соціального явища / А.М. Бойко // Педагогіка. Інтегрований курс теорії та історії : навч.-метод. посіб. для закл. вищої пед. освіти 3–4 рівнів акредит. / за ред. А.М. Бойко ; Полт. держ. пед. ун-т імені В.Г. Короленка. – К. ; Полтава, 2004. – С. 63–86.
3. Бондаревская Е.В. Теория и практика личностно-ориентированного образования / Е.В. Бондаревская. – Ростов-на-Дону : изд-во Ростовского педагогического ун-та, 2000. – 352 с.

4. Гершунский Б.С. Толерантность в системе ценностно-целевых приоритетов образования / Б.С. Гершунский // Педагогика. – 2002. – № 7. – С. 3–12.
5. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності : проект / Наук. творч. Колектив : О. Сухомлинська (наук. кер.) та ін. // Шлях освіти. – 2000. – № 3. – С. 7–13.
6. Лозова В.І. Теоретичні основи виховання і навчання : навч. посіб. / В.І. Лозова, Г.В. Троцько. – Х. : ОВС, 2002. – 400 с.
7. Педагогіка. Інтегрований курс теорії та історії : навч. посіб. в 2 ч. / за ред. А.М. Бойко. – Полтава : АСМІ, 2004. – Ч. 2. – 504 с.
8. Сластенин В.А. Общая педагогика : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. завед. / В.А. Сластенин, И.Ф. Исаев, Е.Н. Шиянов ; под ред. В.А. Сластенина. – М. : Владос, 2003. – Ч. 1. – 256 с.
9. Философский словарь. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : Политиздат, 1986. – 590 с.
10. Чернілевський Д.В. Духовна культура особистості: навч. посібник: вид. 2-ге / за ред. Д.В. Чернілевського. – Вінниця: АМСКП, 2010. – 460 с.

Винничук Р.

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри культурології та методики викладання культурологічних дисциплін Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
УДК 37.091.4:34:[821.161.1]

ПРОПАГАНДА ЦІННОСТЕЙ «ЛЮДИНИ СВІТУ» ТА «ЛЮДИНИ КУЛЬТУРИ» У ПРАВОЗАХИСНІЙ І ГРОМАДСЬКО-ПРОСВІТНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В. Г. КОРОЛЕНКА

Узагальнено форму пропаганди загальнолюдських цінностей у творчості і діяльності В. Г. Короленка: захист цінностей людського життя та права знедолених народів на цінності власної культури – релігійність, традиційність, національну ідентичність, самобутність; громадська робота з поширення цінностей творчої особистості – грамотності, освіченості, активного перетворювального пізнання світу.

Ключові слова: *В. Г. Короленко, загальнолюдські цінності, громадсько-просвітницька діяльність, правозахисна діяльність, «людина світу», «людина культури».*

Винничук Р.

кандидат педагогических наук, доцент кафедры культурологии и методики преподавания культурологических дисциплин Полтавского национального педагогического университета имени В.Г. Короленко

ПРОПАГАНДА ЦЕННОСТЕЙ «ЧЕЛОВЕКА МИРА» И «ЧЕЛОВЕКА КУЛЬТУРЫ» В ПРАВОЗАЩИТНОЙ И ОБЩЕСТВЕННО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В. Г. КОРОЛЕНКО

Обобщено форму пропаганды общечеловеческих ценностей в творчестве и деятельности В. Г. Короленко: защита ценностей человеческой жизни и права обездоленных народов на ценности своей культуры – религиозность, традиционность, национальную идентичность,

самобытність; громадська робота по розповсюдженню цінностей творчої особистості – грамотності, освіченості, активного перетворювального пізнання світу.

Ключові слова: *В. Г. Королєнко, загальнолюдські цінності, громадсько-просвітницька діяльність, правозахисна діяльність, «особистість світу», «особистість культури».*

Vynnychuk R.

ADVOCACY V.G.KOROLENKO'S PROPAGATION OF VALUES OF "THE PERSON OF THE WORLD» AND «THE PERSON OF CULTURE» IN SOCIALLY-EDUCATIONAL ACTIVITY

Generalized form of propagation of universal values in creativity and V. G. Korolenko's activity is considered: protection of values of human life and the right of the wretched people to values of the culture – religiousness, traditional character, national identity, originality; public work on distribution of values of the creative person – literacy, erudition, active converting knowledge of the world.

Keywords: *V. G. Korolenko, universal values, socially-educational activity, remedial activity, «the person of the world», «the person of culture».*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Розбудова демократичної держави та долучення України до світового цивілізаційного процесу зумовлюють необхідність засвоєння суспільством загальнолюдських цінностей і кращих надбань світової культури, органічного поєднання смислотворчих засад буття особистості з новими орієнтирами оцінки минулого і проектування майбутнього. За таких умов особливого значення набуває проблема виховання загальнолюдських цінностей, оновлення, збагачення і корекції особистістю життєвих прагнень, діяльності та поведінки. Необхідність обґрунтування нових підходів до виховання людини, спрямованих на утвердження загальнолюдських цінностей, стимулює увагу до кращих традицій української і світової педагогічної думки, вивчення й актуалізацію досвіду розроблення та

реалізації концепцій виховання визначними представниками вітчизняного просвітництва кінця XIX – початку XX століть. У когорті таких культурно-освітніх діячів чільне місце займає В. Г. Короленко, який зробив унікальний за своєю вагомістю внесок у розвиток вітчизняної педагогічної думки та практично реалізував аксіологічну громадсько-просвітницьку життєву позицію.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Сучасна вітчизняна наука має значний доробок, який містить теоретичні узагальнення про історико-педагогічний і соціокультурний розвиток людства в XIX – на початку XX століття, філософсько-світоглядні й культурологічні характеристики досліджуваного періоду (М. Данилевський, С. Ольденбург, Т. Морозова, Л. Скремінська, І. Кронрод); теоретичні положення щодо ретроспективного вивчення педагогічних явищ і процесів (А. Бойко, С. Золотухіна, Г. Корнетов, В. Кремінь, Ю. Мануйлов, Н. Побірченко, А. Сбруєва, С. Сисоєва, О. Сухомлинська та ін.); висновки вчених про специфіку освіти даного періоду (М. Антонєць, О. Гнізділова, О. Ільченко, Н. Кочерга, В. Ревегук та ін.).

Формування цілей статті (постановка завдання). Мета даної статті полягає в узагальненні форм пропаганди В. Г. Короленком цінностей «людини культури» та «людини світу» у правозахисній і громадсько-просвітницькій діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прагнення В. Г. Короленка до поширення загальноосвітніх і педагогічних знань, залучення широких мас до культурних надбань становить основу потужного виховного впливу просвітника на різні групи населення, є засобом реалізації його системи загальнолюдських цінностей. У 80-х роках XIX століття, перебуваючи в низці політичних заслань у віддалених регіонах Російської імперії, В. Г. Короленко не лише збирав матеріали для своєї художньої і публіцистичної творчості, а й активно, послідовно, наполегливо займався просвітницькою та педагогічною роботою, яка ґрунтувалася на цінностях

гуманної, самодостатньої, творчої, духовної, моральної особистості, її баченні як «людини світу» і «людини культури». Вивчення й аналіз праць В. Г. Короленка, листування, щоденникових записів та архівних матеріалів дозволяє стверджувати, що пропаганда цінностей «людини світу» та «людини культури» була однією з вагомих сторінок діяльності просвітника. Він не пропускав жодного випадку, де зневажалось почуття людської гідності та порушувалася соціальна справедливість. До нього, як до правозахисника, з листами зверталися прості люди, де б він не жив – у глухому В'ятському засланні чи в заполярній Якутії, у Нижньому Новгороді, Петербурзі чи на Полтавщині. Основний мотив гуманістичної правозахисної діяльності просвітника визначався словами героя його оповідання «Парадокс»: «Людина створена для щастя, як птах для польоту» [4, с. 211].

В. Г. Короленко неухильно і послідовно дотримувався у своїй громадській діяльності цінності людського життя і права кожної людини на його підтримання хоча б на елементарному рівні. Беручи безпосередню участь у заходах з ліквідації наслідків голоду 1891-1892 рр. у Середньому Поволжі, він сам організував допомогу голодуючим селянам, на його ім'я надходили кошти з усіх куточків країни. Наперекір цькуванню з боку губернської адміністрації і розлючених представників влади, він власноруч складав списки найбільш нужденних селян, на гроші, що були зібрані редакціями «Русской мысли» та «Русских ведомостей» і на благодійні кошти приватних осіб організував 58 громадських їдалень, часто сам постачав туди продукти і складав списки голодуючих.

Діяльність з ліквідації наслідків голоду вимагала від В. Г. Короленка значних моральних та фізичних сил, адже кількість голодуючих з кожним днем не зменшувалася, а збільшувалася. У 1892 р. у своєму Щоденнику він записав: «Земське керівництво воювало не з голодом, а зі спробами годувати голодних» [2, с. 51]. Визначаючи причини голоду селянства, В. Г. Короленко вказував на те, що це явище пов'язане в першу чергу з жорстоким розоренням сіл поміщиками і земськими діячами, говорив про нелюдські умови життя

селян і їхніх дітей, низький рівень їхньої духовної культури та приреченість на безпросвітне існування за межею бідності.

Аналізуючи епістолярну спадщину В. Г. Короленка, оригінали і копії листів до рідних, друзів, знайомих, які збереглися у Полтавському літературно-меморіальному музеї, виявляємо, що правозахисна діяльність супроводжувала його, починаючи з 90-х років XIX ст., до кінця життя.

Невтомний громадський діяч, який відстоювався цінності істини, грамотності, освіченості і глибоко розумів силу їх виховного впливу, багато також зробив для розповсюдження у народі знань і книги як їхнього носія. Так, у 1900 р. він сприяв проведенню народних педагогічних читань видатним педагогом, ученим П. Лесгафтом [3, с. 163]; один із перших Народних будинків як культурно-освітніх закладів був відкритий з ініціативи Полтавського земства та за допомогою В. Г. Короленка у 1901 році в Полтаві. Це фактично був місцевий центр позашкільної освіти, у якому об'єднувалися читальня, бібліотека, чайна, театр, задовольнялися вимоги щодо корисних розваг, сюди приходили й окремі особи, і цілі родини, діти і старші люди [3, с. 164].

Величезна робота проводилася В. Г. Короленком для захисту прав національних меншин. Він засуджував політику місцевих органів влади, які розпалювали націоналістичну ворожнечу, дозволили трапитися таким жахливим злочинам, як Кишинівський погром (1903 р.). У 1905-1907 рр. він виступав перед місцевими жителями Полтави, переконуючи їх не вчиняти єврейських погромів, написав декілька звернень до народу.

У 1913 р. у справі єврея Бейліса В. Г. Короленко виступав також на захист цінностей життя і національної ідентичності. Створений В. Г. Короленком і М. Горьким у Петербурзі комітет боротьби з антисемітською політикою царського уряду виступив на захист Бейліса, звинуваченого властями у ритуальному вбивстві у процесі судового розгляду справи. У цей час В. Г. Короленко написав і опублікував 15 статей на захист єврейського народу. Наприклад, у газеті «Киевская мысль» були вдруковані

статті: «На Лук'янівці» (1913, № 291), «Бейліс і мултанці» (1913, № 292), «Ще про Лук'янівку» (1913, № 294). Слово письменника, сміливе і принципове, закликала відстоювати цінності рівності, справедливості, людяності.

У листах просвітника до рідних і близьких у яких присутні відомості про те, що цінності «людини світу» (правда, свобода, справедливість, рівність усіх перед законом, демократія) відстоювалися і пропагувалися ним постійно та неперервно. Так у листі до Олександри та Сергія Малишевих від 23 лютого 1911 року знаходимо: «Радий, що, нарешті ця справа про поліцейські звірства почала рухатися. Коли побачиш цих мужиків, скажи, що Короленко їм кланяється і радить: триматися твердо на допитах, говорити тільки правду, вимагати, щоб записували як вони говорять, з начальством триматися ввічливо... не чинити ніякого насильства нікому... Хай справа іде законним чином. А почнуть заплутувати – нехай звернуться до когось із саратовських адвокатів». З наступного листа до цих же адресатів (від 21.04.1911 р.) робимо висновок, що Короленко не зупинився на попередніх рекомендаціях, що він порадив саратовським мужикам, які постраждали «від побоїв на дізнанні» звернутися до присяжних повірених – В. Поляка і М. М'ясоєдова – за допомогою. А ось із листа від 7-20 грудня 1914 року бачимо, що В. Г. Короленко, за безліччю справ, навіть за кордоном не забув про «справу упокореного» села: «Що сталося з побитими? Чи всі виздоровіли? Як Павло Титаренко, здається, це він збирався «з новою водою» покинути світ. На щастя, цього очевидно не сталося...» [7, с. 73].

Захисник права людини на життя, В. Г. Короленко рішуче виступав проти беззаконня, полтавці називали його «совістю Полтави». При частих змінах влади, коли представники різних владних структур чинили розправу над своїми політичними противниками, він одразу ж ставав на захист тих, кому загрожувала незаконна розправа. Глибоко обурюючись, коли місцева адміністрація судила і карала (а часто карала й без суду) не за вчинки, а за спосіб мислення усіх, хто думав не так, як ті, хто був при владі, письменник,

використовуючи свій авторитет та взаємозв'язки, кидався рятувати цих людей, ставав на їхній захист [1, с. 94].

Аналіз листів В. Г. Короленка до А. Луначарського та Х. Раковського свідчить, що письменник закликав владу в ім'я порятунку людського життя піднятися над класовими і політичними інтересами, захистити найголовнішу і найдорожчу цінність на Землі – людину. «Навіть при царській владі, – писав він у листі до голови Раднаркому УРСР Х. Раковського, – соромилися страчувати дітей, та ще «в адміністративному порядку», без суду ... зараз в Українській Республіці таке адміністративне дітовбивство вже набуває характеру «побутового явища». Оскільки в нас відсутні органи гласності, в яких я міг навіть при царській владі протестувати проти тогочасної епідемії смертних кар, то я змушений обмежитися цим листом до Вас» [6, с. 50].

Репутація заступника за несправедливо скривджених, з якою В. Г. Короленко увійшов в історію, є зрозумілою з урахуванням своєрідності його системи загальнолюдських цінностей. Дослідники підкреслюють, що справжньою перемогою були для нього випадки, коли вдавалося вдихнути мужність у серце пригніченої людини, допомогти їй розігнутися під тягарем завданої несправедливості і самій стати на шлях боротьби з кривдником. Для просвітника це було рівнозначне другому народженню, повному оновленню людини. Дуже сучасно звучить короленківський заклик захистити найбільшу цінність на землі – людське життя. Він був переконаний, що людину не можна засудити за переконання, адже «карати можна лише за вчинки, а не за думки» [7, с. 151]. Як гуманіст, що боровся за цінності істини, правди, свободи і права, проти прагнення будь-якої влади порушити ці пріоритети, життя людини він вважав священним, підкреслюючи, що страчувати за переконання не можна. Він вважав, що людина зобов'язана бути перш за все гуманною, що необхідна справедливість, що совість має керувати вчинками людей.

Для пропаганди цінностей «людини світу» (свободи, справедливості, рівності) та «людини культури» (народності, традиційності, національної

ідентичності) у жовтні 1905 р. В. Г. Короленкові вдалося відкрити у м. Полтаві друкований орган, що став засобом поширення правових і культурно-освітніх знань серед місцевого населення. Група полтавських прогресивних діячів придбала газету «Полтавщина», душею, натхненником і основним організатором якої став В. Г. Короленко, який писав передові статті, нариси, фейлетони, огляди періодичних видань. Газета завдяки його діяльності стала виразником демократичних ідей і прагнень жителів полтавського краю.

Упродовж двадцяти років життя на Полтавщині В. Г. Короленко підтримував розвиток української мови як провідної цінності народу. Він писав: «мова – справжня душа народу, втративши мову, народ історично гине» та вважав, що справжня українська мова – це мова Т. Г. Шевченка й І. П. Котляревського, і на цій мові потрібно писати й перекладати, радив і свої твори перекладати українською мовою, близькою до полтавської. Активно цікавлячись розвитком української культури, В. Г. Короленко всіляко сприяв її прогресивним діячам, підтримував тісні стосунки з діячами П. Грабовським, П. Мирним, М. Коцюбинським, І. Тобілевичем. Через журнал «Русское богатство» він намагався популяризувати серед російських читачів найкращі досягнення прогресивної української літератури, опублікував на сторінках цього журналу ряд статей про таких видатних представників української культури, як М. Кропивницький, П. Грабовський, Т. Шевченко, І. Франко та ін., що свідчить про розуміння і визнання В. Г. Короленком цінностей класичної української літератури. Він був упевнений у кровній спорідненості російського і українського народів, бачив необхідність їхньої спільної боротьби за прогресивні соціальні свободи й ідеали. В. Г. Короленко не тільки вважав за необхідне популяризувати твори кращих українських письменників серед російських читачів, а й закликав робити цю справу спільними зусиллями літераторів обох народів.

В. Г. Короленко відстоював право українського народу на власну мову і культуру. Він вважав національну мову великою цінністю, найбільш

доцільним джерелом спілкування, засобом створення культурних надбань, зброєю народу в боротьбі за своє соціальне і національне визволення. Як зазначає М. Антонєць у статті «В. Г. Короленко і народна освіта», у 1917 р., дбаючи про ліквідацію успадкованої від самодержавства масової школи, В. Г. Короленко, підтримуючи право українців на національну школу, склав текст «Відозви культурно-освітньої секції професійних спілок», у якій проголошувалася цінність знань: «...Знання є сила. Грамотність – перший ступінь до здобуття необхідних знань. Тепер більше, ніж коли б то не було, неписьменний нагадує сліпого, який не може без сторонньої допомоги знайти свою дорогу. Великий процент неписьменності в нашій вітчизні є тим злом, що виснажує наш край у тяжкій боротьбі за майбутнє... Навчатися ніколи не пізно» [2, с. 80].

У останньому з листів до А. В. Луначарського В. Г. Короленко висловив думку про низький загальноосвітній рівень народу, зниження престижу інтелігенції в розповсюдженні знань серед населення. Він переконував, що народ «...ще далекий від того, щоб стати на чолі кращих прагнень людства. Йому потрібно ще навчатися, а не навчати інших» [3, с. 266]. Завданням просвітництва В. Г. Короленко вважав не просто ліквідацію безграмотності, а формування у особистості свідомого ставлення до майбутньої життєдіяльності, принципово важливою була його думка, про те що необхідно не тільки навчати людей читати і лічити, потрібно сформувавши у грамотних людей активну життєву позицію: «... усім, кому тепер темно, голодно, холодно, хто журиться, що його діти ростуть у фізичній і духовній темряві, без необхідних людині зручностей і без освіти, потрібно прагнути стати громадянином свого міста і, головне, усієї своєї вітчизни» [3, с. 356].

«Совість епохи», «світлий духом», «праведник», «адвокат слабких і пригноблених», «апостол діяльної любові», «живий червоний хрест», «моральний геній» – так характеризували В. Г. Короленка сучасники, його моральний авторитет був надзвичайно високим. Він переконував: «Потрібна справедливість! Коли вона, накопичуючись потроху, маленькими іскорками,

утворює великий вогонь, він спалить усю неправду і весь бруд землі, і тільки тоді життя змінить свої важкі, сумні форми. Завзято, не шкодуючи себе, нікого і нічого, вносьте в життя справедливість» [5, с. 144].

Висновки. Отже, вивчення та аналіз комплексу джерел свідчать, що все своє життя В. Г. Короленко боровся за людську гідність, справедливість і щастя людей, проти соціальної нерівності та націоналізму, бажав бачити людей мужніми і чесними. Правозахисна діяльність В. Г. Короленка була спрямована на покращення життя людини, боротьбу за цінність права і свободи.

Провідними цінностями правозахисної діяльності В. Г. Короленка були: правдиве правосуддя і справедливість, свобода совісті і свобода національного самовизначення, людська гідність, рівність усіх громадян перед законом і відповідальне ставлення до закону. Ця діяльність просвітника базувалася на принципах гуманізму, демократичності, інтеркультурності, інтегрованої, єдності цінностей «людини світу» і «людини культури» на спільній основі цінностей гуманної, самодостатньої, творчої, духовної та моральної особистості.

Багатогранна творчість і діяльність В. Г. Короленка дає змогу оцінити низку педагогічних явищ і процесів, поглибити скарбницю загальнолюдських цінностей, що сприятиме відродженню надбань вітчизняної педагогіки, пошукам шляхів ефективної реалізації інноваційних концепцій навчання і виховання.

Література

1. В. Г. Короленко в воспоминаниях современников. – М. : Гослитиздат, 1962. – 653 с.
2. Гнізділова О. А. Володимир Короленко : педагогічні ідеї та досвід громадсько-просвітницької діяльності : навч. посіб. / О. А. Гнізділова ; Полт. держ. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2006. – 188 с.

3. Короленко В. Г. Письма из тюрем и ссылки. 1879–1885 / В. Г. Короленко ; под ред. и с примеч. Н. В. Короленко и А. Л. Кривинской. – Горький : Горьковское из-во, 1935. – 234 с.
4. Короленко В. Г. Собр. сочинений : в 10 т. / В. Г. Короленко. – М. : Худож. лит., 1953–1956. – Т. 2. – 1954. – 479 с.
5. Котов А. К. Короленко. Очерк жизни и литературной деятельности / А. К. Котов. – М. : Гослитиздат, 1957. – 85 с.
6. Меламед Е. Об одном сюжете Короленко (К изучению архивных материалов В.Г. Короленко) / Е. Меламед // Вопросы литературы. – 1987. – № 5. – С. 271–277.
7. Неизданные дневники В. Г. Короленко / публикация Е. И. Гибет // Советская Украина. – 1960. – № 3. – С. 135-149.

candidate of pedagogical sciences

1. V. H. Korolenko v vospomynanyakh sovremennykh. – М. : Hoslytyzdat, 1962. – 653 s.
2. Hnizdilova O. A. Volodymyr Korolenko : pedahohichni ideyi ta dosvid hromads'ko-prosvitnyts'koyi diyal'nosti : navch. posib. / O. A. Hnizdilova ; Polt. derzh. ped. un-t imeni V. H. Korolenka. – Poltava, 2006. – 188 s.
3. Korolenko V. H. Pys'ma yz tyurem y sсылок. 1879–1885 / V. H. Korolenko ; pod red. y s pryemch. N. V. Korolenko y A. L. Kryvynskoy. – Hor'kyu : Hor'kovskoe yz-vo, 1935. – 234 s.
4. Korolenko V. H. Sobr. sochynenyuy : v 10 t. / V. H. Korolenko. – М. : Khudozh. lit., 1953–1956. – Т. 2. – 1954. – 479 s.
5. Kotov A. K. Korolenko. Ocherk zhyzny y lyteraturnoy deyatel'nosti / A. K. Kotov. – М. : Hoslytyzdat, 1957. – 85 s.
6. Melamed E. Ob odnom syuzhete Korolenko (K yzuchenyuy arkhivnykh materyalov V.H. Korolenko) / E. Melamed // Voprosy lyteratury. – 1987. – № 5. – S. 271–277.
7. Neyzdannyye dnevyky V. H. Korolenko / publykatsyya E. Y. Hybet // Sovet-skaya Ukrayna. – 1960. – № 3. – S. 135-149.

Інтелігенція Античної доби
(постать Сократа у творчому осмисленні В.Г. Короленка)

В останні роки дедалі частіше в наших засобах масової інформації, у публіцистиці проводиться думка, що інтелігенція рухається до свого природного кінця, оскільки саме поняття втратило реальне значення й перетворилося на свого роду мовну «декоративну прикрасу», котра не має соціального смислу. Інтелігенція виконала свою функцію — допомогла народу вийти з пільми й рабства і тепер може й повинна разом із цим народом робити те, що й декларувалося: працювати на спільне благо.

Сучасна філософська думка, релігія, як і гуманітарія в цілому, не тільки не можуть забезпечити опір наростаючим проблемам людства, а й не здатні пояснити, чому зараз, як і в прадавні часи, ще живі такі чудовиська, як культ насильства, релігійна непримиренність, расизм, етнічні війни, нехтування законом.

Як термін «інтелігенція» з'явилась ще у античні часи, тільки тоді вона означала «розуміння», «знання», «пізнавальна сила». «Інтелігенція – це те, завдяки чому душа пізнає які речі, який навколишній світ...» – сказав колись ще Цицерон. Згодом, Боецій визначив інтелігенцію як пізнання та самопізнання Божественного розуму, завдяки чому він може побачити основи речей та свої власні основи. Це визначення навіть зараз використовує європейська філософія.

Зараз існує два підходи до визначення інтелігенції як соціальної групи. За одним, це люди, що у більшості випадків мають вищу освіту, переважно займаються розумовою та творчою діяльністю, просуваючи культуру в

суспільство. За іншим, вужчим, визначенням до інтелігенції можна віднести людей, яких вважають еталоном суспільства.

Але головне що сьогодні можна визначити хто ж саме відноситься до цього класу. Адже якщо пильніше придивитися, то інтелігенція як соціальна група була і є тією рухомою, а головне мислячою силою, яка займалась поширенням культури у широких верствах населення. Вона була і залишається «верхівкою» соціальних груп, яку неосвічені люди не поважають, а простіше – заздять їй. Постає не дуже складне питання: чи розуміють люди хто насправді відноситься до так званої інтелігенції? Адже інтелігенція, це люди, що професійно займаються розумовою працею. Це люди труд яких частіше залишався неоціненим як духовно, так і матеріально.

Відзначеними характеристиками позначений образ Сократа у оповіданні В.Г. Короленка “Тіні”. Письменник звертається до зображення античного мудреця, аналізуючого критика, глибоко інтелігентну людину Сократа, якого жителі Афін засудили за те, що він не визнавав їх богів, і переносить на нього свої роздуми з питань релігії і віри.

Ідея, що покладена в основу оповідання, вже давно турбувала письменника, це думка про поєднання науки та релігії, спроба затвердити віру на базі знання.

Оповідання “Тіні” відноситься до епохи античності, періоду кризи міст-полісів після Пелопоннеської війни, і до постаті Сократа, приреченого і страченого своїми співгромадянами за те, що він, “хоробрий аналітик, звиклий досліджувати усі підстави, насмілився своїми сумнівами руйнувати народну віру у старих богів, у громотворця Кронида, і у його сонм великих і малих олімпійців [2, с. 136].

Під час роботи над оповіданням Короленко читав “Гражданскую общину античного мира” французького історика Фюстеля де-Куланжа, що займався грецькою філософією, головним чином сократичними діалогами Платона і творами Ксенофонта, про що свідчать записи у щоденниках письменника за 1889 і 1890 роки [2, с. 184-188], а також

виписки з творів Платона на чернетках самого оповідання. У Платона запозичені деякі деталі, що охарактеризують образ Сократа, але в цілому образ Сократа відобразив філософські пошуки самого Короленка.

Як письменник-аналітик, Короленко не сприймав пасивного споглядання та ідеалізації сталих норм життя. Більш того, споглядальний характер механістичного погляду на природу і людину, прийняття на віру сталих формул традиційного світогляду він сприймав як безперечне суспільне зло. Письменник відтворює епоху кризи класичного поліса, коли сформована грецька культура від розквіту переходила до занепаду, а нова ще не визначилася. На фоні зображуваної епохи виникає образ “аналізуючого критика”, “хороброго аналітика” Сократа, у переконання якого Короленко вносить певну кількість своїх поглядів.

У процесі роботи над “Тінями” Короленко читав діалоги Платона у перекладі професора Карпова (вид. 1841-1844 рр). На чернетках оповідання (Архів Короленка) є посилання на цю роботу і виписки з неї. Діалоги “Крітон”, “Федон” і “Апология Сократа”, тобто промова, яку ніби то виголосив Сократ перед афінським судом, захищаючи самого себе проти звинувачень, пред’явлених Мелітом і підтриманих обвинувачами Атіном і Леконном, покладені Короленком у основу твору [2, с. 616-617].

Як відомо, Сократ стверджував свій аналітичний метод дослідження, спрямований перш за все на дослідження (пізнання) самого себе у полеміці з софістами, тому що, як говорив мислитель на злеті життя, “...смішно, на мій погляд, буде, якщо я, не знаючи самого себе, буду досліджувати дещо мені стороннє” [4, с. 69]. Історики засвідчують той факт, що Сократ “навчав усно і не залишив жадного трактату” [4, с. 15], і судити про його вчення можливе лише на підставі творів його учня Платона, Ксенофонта і Аристотеля. Існує думка, що Платон і Ксенофонт досить часто приписували Сократу свої власні ідеї, але у їх викладі сократівського вчення знаходяться ті загальні тенденції, які дозволяють

віднести ці думки Сократу і відзначити сократівський метод дослідження – діалог, бесіду як спільний пошук істини.

Як спосіб життя і філософствування, діалог був причиною літературної безмовності Сократа і його свідомої відмови від письмових творів. У платонівській “Федрі” Сократ говорить, що письмовий твір не тільки не може відтворити справжнього діалогу і замінити його, але навіть стає перешкодою на шляху спілкування людей.

Форма діалогічного дослідження, спосіб запитань-відповідей у знаходженні істини, – діалектика у сократівському розумінні, – була перш за все методом визначення етичних понять. У ранніх “Сократичних” діалогах Платона зустрічаються багато прикладів, пов’язаних зі спробами Сократа дати визначення загальноприйнятим етичним поняттям і вчинкам. У ході такої бесіди – “дослідження питання” співбесідник викривається у протиріччях низкою вдало поставлених і звернених до нього питань і в такий спосіб неминуче приходять до висновку, що єдине, що він знає, – це те, що він нічого не знає. Прийом діалогізації, що використовував Сократ, використовує і Короленко, створюючи його образ.

Діалог – формотворчий елемент у оповіданні Короленка. Композиційно оповідання складається з двох частин. У першій частині письменник спирається на історичний матеріал: суд над Сократом. “Супроводжуючись голосними криками афінського народу, судді ухвалили смертний вирок Сократу за те, що він руйнував віру в богів” [3, с. 122]. Історичний текст звинувачення наступного змісту: “Сократ звинувачується у тому, що він не визнає богів, яких визнає народ, і уводить інших, нових богів. Звинувачується він і у розбещенні молоді. Вирок – страта” [4, с. 85].

Разом з тим, засудивши Сократа, “добрі” афіняни сподівались, що його впливі друзі та учні влаштують підкуп охорони в’язниці, і “неспокійний овід” Сократ, що боляче жалить совість афінських

громадян, залишить Афіни і “полетить до фесалійських варварів у Пелопоннес, або ще далі у Єгипет... Афіни не почують більше його докучливих промов, а на совісті добрих афінських громадян не буде його смерті” [4, с. 94].

Короленко використав порівняння Сократа з оводом не випадково, він запозичує його із творів Платона, які читав у перекладі професора В.М. Карпова. Сам Сократ у своїй захисній промові ототожнює себе з оводом, а Афіни з конем, великим і благородним, але гладким і лінивим, і тому потребує того, щоб його підганяв якийсь овід. “Ось чому бог послав мене у це місто, щоб я цілий день, ганяючи скрізь, будив кожного з вас, вмовляв, дорікав невпинно... Але так станеться, що ви розсердитесь, як люди, яких раптово розбудили від сну, то з легкістю вбийте мене. Тоді решту життя ви проведете у сплячці” [2, с. 69].

Впертий філософ обманув сподівання “доброго афінського народу” і відмовився від втечі. “Дослідимо це питання, – говорить він, - якщо так станеться, що мені потрібно тікати, я піду, а якщо потрібно вмерти, я вмру” [4, с. 86].

Для Сократа не було питання або предмету, який не був би йому цікавим і не міг би бути відправною точкою дослідження, тому фраза “дослідимо це питання” наскрізно проходить через усе оповідання письменника. Короленківський Сократ усвідомлює, що “у мідрості є щось заборонене, точніше те що виходить за межі. Усі мудреці поплатилися за свій дар і свої заняття смертю”. Сократ передбачав такий кінець, але нічого не робив, аби уникнути його, тому що “не смерть повинна лякати розумну людину, а неправда” [2, с. 331].

Так, досліджуючи питання про правду, що “однакова для всіх”, і неправду, яка страшніше за смерть, мудрець достойно приймає вирок суду і випиває отруту.

Далі у оповіданні йде власна фантазія, у якій Короленко дозволяє собі відійти від першоджерела Платона. У Платона Сократ відмовляється

від пропозиції про втечу і посиляється тільки на необхідність поваги до законів навіть тоді, коли вони націлені проти нас. Він наводить ще цілу низку аргументів, які в своїй основі наближається до толстовської теорії “непротивлення злу”. На це звернув увагу Г. Бялий і навів цитату з діалогів Платона: “Погрожувати злом за зло завжди беззаконно, <...> робити несправедливість несправедливому, будь-яким чином, і злочинно і ганебно” [1, с. 170].

У період 80-х років, коли толстовське вчення набуло особливої популярності, ці думки не могли не привернути уваги Короленка, тим більш він вже полемізував з Толстим по цьому питанню своїм “Сказання про Флору...” Зі спогадів про особисту зустріч з Л. Толстим, Короленко зазначав, що Толстой був “нібито упокорений своєю вірою”, переконаний, що “дійсно знайшов свою істину”, яка мала б усе йому пояснити: “велике і мале” [2, с. 116].

Сам же Короленко не співчував толстовській теорії, і мова про це піде у другій главі, відповів на неї деякими творами. В образ свого Сократа письменник свідомо відмовився ввести риси покірності, примирення, “непротивлення”, які були характерні для Сократа платонівського. Одержимі втіленням романтичної ідеї самоцінності людської особистості, Короленко наділив свого героя “непокірністю”, прагненням до боротьби і норовливістю. Його Сократ – впертий мудрець, який свідомо руйнує старі заборони і віру в олімпійських богів, який затверджує мислячу особистість з її індивідуальним розумом і вірою.

Відзначимо ще один свідомий відступ Короленка від Платона: “Короленко загострює критицизм Сократа у відношенні до традиційної релігії греків, платонівський Сократ заперечує висунуте йому звинувачення у посяганні на стару віру і розцінює його тільки як вигадку ворогів. Саме цей відступ від платонівського першоджерела підкреслює основний зміст оповідання “Тіні”: для Короленка Сократ цінний своїми реформаторськими прагненнями, аналітичним боком своєї проповіді. Він

бореться зі старими віруваннями, з якими “жили <...> предки у спокої душі” [2, с. 329].

У фантастичній частині оповідання вже померлий Сократ пробирається крізь морок Аїда до житла богів. Він постає перед розгніваним Зевсом, але у відповідь на його гнівні докори продовжує відстоювати своє право на пошук істини. Проте докір Кроніна у тому, що в замість простодушної віри він пропонує лише одні сумніви, засмучує душу філософа, який продовжує відстоювати своє право на дослідження. “...Я не зодчий, - говорить Сократ, - я не творець нового храму, не мені було наречено на старому місці підняти від землі до неба величезну будівлю прийдешньої віри. Я – смітник, забруднений пилом руйнування. Але, Кронід, совість говорить мені, що і робота смітника також потрібна для майбутнього храму” [3, с. 352]. Будівля нової віри, нового вчення може виникнути лиш на розчищеному аналізом місці. Стара віра не задовольняє нові запити. Який узурпував свою владу, сіє насіння ворожнечі між людьми і богами. Самі ж люди у своїх духовних запитах вже переросли моральний рівень своїх богів. Тому старого вчення вже не існує і старі боги повинні надати простір людському сумніву.

Для короленківського Сократа перш за все важливі сумніви і невтомний пошук істини і світла. “Великий закон полягає в тому, щоб смертні самі у пільмі відшукували шляхи до джерела світла”, - говорить він бувшому найбагатшому з афінських кожевників Елпідію, з яким зустрівся у царстві Аїда. Елпідій помер за три дні до Сократа. Сократ запрошує Елпідія до спільного пошуку джерела світла, тобто істини, тому що з істиною не страшний ніякий Аїд. Допитливий розум Сократа і у темному царстві мертвих потребує їжі, і Сократ запрошує Елпідія до співбесіди: “Запитуй, друже Елпідій, питання допитливої людини викликає відповіді і народжує співбесіду” [3, с. 337]. Зазначимо, - не розмова, не бесіда, а саме співбесіда як спільний пошук істини. До істини Сократ бажає дійти шляхом спільного розмірковування.

Сократівські пошуки істини передумовлені були його роздумами про духовний стан своїх співвітчизників. Пелопоннеська війна призвела до руйнації не тільки устоїв полісного ладу, вона зруйнувала суспільну свідомість, з якою до цього часу всі відчували себе пов'язаними. За Сократом, “істина може існувати тільки у тому випадку, якщо над особистостями стоїть дещо загальне, чому вони повинні підкорюватися ” [1, с. 129].

Сократ запрошує Елпідія до спільних роздумів про те, що хвилює його самого, - це питання: “Чи потрібно вірити у олімпійських богів? За що їх слід шанувати і поважати? У чому ознака справжнього божества?”, тощо. Діалог Сократа – Елпідія Короленко будує таким чином, що мудрець своїми питаннями-дослідженнями прагне викликати в душі Елпідія, яку сам Елпідій вважає “твердою у вірі”, - “непорозуміння й сумніви”, похитнути його віру у богів-олімпійців, підірвати його повагу до Кроніда-Зевса. Чи багато благ мав Елпідій у тому земному житті? – так, він мав те, чого не було у Сократа: добру вдачу, золото, шану. – а що він зумів взяти з собою в Аїд? – Нічого. Смерть зрівняла їх обох, і в очах Елпідія так само темно, як і в очах Сократа. – А боги, яких так почитав Елпідій, яким він поклонявся і приносив щедрі пожертвування, обдурили його, і доля богобоязкого Елпідія у царстві Аїда нічим не краща долі небіжчика Сократа.

За своїм характером сократівська філософія являє собою етичну рефлексію: поняття, що досліджуються, мають моральний характер. Енергія спільних роздумів повинна бути спрямована на те, що найбільш хвилює людину: у даному випадку це питання про те, чи варто шанувати олімпійських богів і за що? У чому їх велич? Якщо Елпідій не в змозі відповісти сам, вони будуть шукати відповідь разом. “Велич у величезності?” – “Тоді атлет Діофант, який вище Перікла на цілу голову, величніше за нього. “Можливо, велич у доброзичності? – тоді чи можна назвати доброзичним Кроніда-Зевса, який воював із рідним батьком і

розпалювався тваринною жагою до смертних, а Гера мстилася безвинним дівам, що терпіли насильство від її чоловіка?” [3, с. 344].

Сократ приводить Елпідія до висновку, що олімпійські боги – це не боги, а “примари”, “тіні богів” (таку назву мало оповідання на початку задуму). Обурений Елпідій звинувачує Сократа у тому, що він і виглядом своїм, і всім іншим “схожий на рибу-торпіль, яка своїм поглядом зачаровує людину”, так: “Сократ зачарував його, Елпідія, лише для того, щоб “зародити в душі... твердої у вірі, недоумение и колебание”, щоб похитнути у його розумі... повагу до Зевса” [3, с. 335].

І не бажаючи більше піддаватись на провокаційні питання Сократа, Елпідій відмовляється від бесіди з “босоногим філософом”. Тоді Сократ розповідає Елпідію притчу, тому що “розум відпочиває на притчах, а між тим, і відпочинок буває не безплідним” [3, с. 335].

Притча, яку розповів Сократ Елпідію, якого ще у дитинстві вороги забрали у полон, а боги забрали у нього пам’ять усіх подій попереднього життя, залишивши невиразну, але світлу мрію про вітчизну, про батька як найкращого з усіх людей. На його батьківщині, пам’ятав він, “шанували мудрість і добродетель, а батька... усі визнавали вчителем” [3, с. 346]. І юнак пішов шукати досконалої мудрості і правди, сподіваючись на те, що коли він їх знайде, то це і буде його батьківщина і його батько. Але його пошуки призводили розум до постійного дослідження і сумніву, і у кожній, на першій погляд досконалій, людині він знаходив “сліди недосконалості, а іноді і пороків” [3, с. 347]. Доля юнака, за Сократом, це доля людського роду, тому що “чи не так само рід людський заміняє дитячу віру випробуванням і сумнівом? Чи не створює він сам образ невідомого з дерева, каміння, з обряду і переказу, з проникливої пісні поета і здогадів мудреця?.. І тому знаходить цей образ недосконалим і розбиває його, щоб знову віддалитися у пустелю сумнівів... І все для того, щоб відшукати кращої віри, все вище і вище...” [3, с. 347-348]. Закладене в уста Сократа міркування багато в чому відображає короленківське

розуміння віри, разом з тим воно свідчить про те, що саме виникнення цього питання було навіяне часом.

3 березня 1893 року Короленко пише М.К. Михайловському: “З великою насолодою прочитав я вашу статтю про Д.С. Мережковського і особливо приємно було зустріти рядки про істинне релігійне почуття і істинний ідеалізм... Мій погляд на цей предмет я висловив (на жаль, досить нечітко) у “Тінях”. Потрібно дивитися уперед, а не назад, потрібно шукати вирішення сумнівів, що виходять з позитивних знань, а не придушувати їх у собі. Будь-хто служить істині, хоча б і самій безпощадній – служить в божеству, якщо воно є, тому що, якщо воно є, - то воно, звісно, є і істина. Бог, який боїться Дарвіна, поганенький божисько і такого краще зовсім не потрібно [2, с. 175].

Таким чином, у своєму оповіданні-фантазії “Тіні” Короленко підкреслює думку: релігійні системи мають тимчасове значення. Сумніви, міркування, критика – постійний закон руху до істини. Релігійні пошуки Сократа розглядаються письменником як заперечення будь-якої традиційної форми релігійності. Важливе не стільки затвердження нової віри, у більшій мірі важливий сумнів у життєздатності, значущості і цінності старого релігійного вірування, що ґрунтується на сліпому поклонінні, а не на знанні. Невтомне прагнення людини до нових знань буде змушувати її “шукати нового поняття божества, яке стоїть за безсумнівно пізнаними законами необхідності, законами, які встановлені розумом – світлом, що являється також відблиском божества у нашій душі”, - пише Короленко у Щоденнику в 1890 році. – Цей Бог вимагає віри, серця. Але він вимагає і розуму, сумніву, вимагає цілковитого служіння собі шляхом добування нових істин служіння ним, вимагає постійного очищення наших понять про нього вогнем очищення, якому вогнище – нові знання, і істина, що запалює вогнище, - сумнів” [2, с. 204-205].

Старе вчення застигло у своєму догматизмі, і воно вже не здатне охопити все більш ускладнені протиріччя епохи, стара істина позбавляється правди, і тоді “наступають сутінки віри, період сумнівів, коли старі боги залишають після себе на землі тільки туманні тіні” [1, с. 168].

Короленківський Сократ, що втратив віру в Зевса і інших безглузких олімпійців, жадає пізнання нового, ще невідомого Божества, ім'я якому – таємниця. Його шукає Сократ, тому що воно – “у істині”, до нього він прагне, то му що воно – “джерело життя”.

У ньому, ще не відомому, бачить мудрець, “що звик досліджувати різні підстави”, втілення світла, правди і істини.

Таким чином, на матеріалі класичної грецької філософії – основи західноєвропейської філософії, літератури і культури – вирішує В.Г. Короленко одну із значущих проблем інтелігенції свого часу – проблему віри. Не будучи, в принципі, богошукачем, В.Г. Короленко підходить до цієї проблеми з антропологічної позиції і розглядає віру, як основу духовного і морального життя людини. При цьому вірі, що призводить до покірності, примирення, непротивлення, протиставляється віра, що кличе і веде людину до пізнання самої себе, а через себе – до пізнання усього, що відбувається навколо неї. Короленківський Сократ шукав “нового бога”, яким могла б бути і сама людина, внутрішньо вільна, позбавлена страху і релігійного догмату, людина, у якій здатність до боротьби і протесту існують як “природно властиві самій людській природі” [2, с. 543].

Література

1. Бялый Г.А. В.Г.Короленко. – Л., 1983.
2. Короленко В.Г. Полн. собр. соч.: В 50-ти томах. Дневник. – Харьков, 1923.
3. Короленко В.Г. Собр. соч.: В 10-ти томах. – Т.10. – М., 1956.
4. Цит. за: Таранов П. Золотая философия. – М., 1999.

Чоловіки у пошуках долі (культурологічні аспекти повісті В.Г. Короленка «Без язика»//Слов'янський збірник. – Вип. VIII. – Полтава, 2009. – С. 284–292.

Рената Коровіна

(Полтава)

Чоловіки у пошуках долі (за мотивами повісті В.Г. Короленка “Без язика”)

Для історії України, нажаль, характерним є періоди масової еміграції, причому далеко не завжди, вона відбувалася родинами. Також відомо, що трудова еміграція завжди була явищем підневільного існування українців, ганьбою й приниженням багатостраждального українського народу з боку окупаційних режимів. Тим більше жахають масштаби сучасного, уже “незалежницького” періоду українського заробітчанства у пошуках шматка хліба.

Зараз, коли до Італії, Португалії та інших країн, від'їздять жінки влаштуваючись тимчасово, або й на завжди, виконувати соціальні роботи, чоловіки, в основному, їдуть до Росії. Більшість людей, які їдуть за кордон, щоб поліпшити свій матеріальний стан, не знають, що їх там очікуватиме. Лише опинившись у чужій країні, вони розуміють, наскільки важко не знати її мови та не розуміти звичаїв. Як стверджують фахівці, тільки невеликий відсоток українських заробітчан знає, куди вони їдуть, і що на них там чекає. Зазвичай їдуть у пошуках кращого життя або з мрією заробити грошей.

Аналогічні явища спостерігав Володимир Галактіонович Короленко і майстерно зобразив у своїй повісті “Без язика”, у якій йшлося про від'їзд до Америки, самотнього, позбавленого родини й гідного права на існування чоловіка, Матвія Лозицького.

Перш ніж безпосередньо звернутися до оповідання, зазначимо, що письменник ґрунтовно вивчав соціальний устрій, звичаї, умови життя у Сполучених Штатах, мав можливість безпосереднього знайомства з Європою

і Америкою, та мав змогу скласти своє враження, що ґрунтується на живому сприйнятті того, що має назву Заходом і Європою.

У 1893 році Короленко від'їздить на всесвітню виставку до Чикаго, виставка сама по собі є не єдиною метою, йому хотілося б подивитися Францію, Англію і Америку, поспілкуватися з російськими емігрантами. Збираючись у подорож, Короленко свідомо замість звичайного великого європейського шляху обрав міжнародну стежину – через Гельсінгфорс він проїхав до Стокгольму, звідти у Мальме, з Мальме до Копенгагену, і вже після Данії – до Лондона, а потім до Америки.

Всі подорожні враження Короленко записував у нотатки, щоб потім опрацювати їх у щоденникові записи, й відображав їх у листах до дружини і близьких. Подорожні нариси, які він збирався робити для “Русского богатства”, залишились незакінченими: з усієї запланованої серії лише перший нарис “У Америку” був доведений до кінця, але не виданий. Він зберігся у коректурі з типографським штемпелем: 12 грудня 1894 р. Враження, які були отримані під час закордонної подорожі, були настільки різноманітні й суперечливі, що розібратися у них відразу було доволі складно. “Я дивлюся тут на людину і не знаю, до якого типу вона належить... Не відрізняю візника від міністра...”, – записав Короленко у записну книжку [2, с. 117].

Люди від'їжджали за кордон у мріях віднайти на чужій землі щастя і свободу, але були розчаровані в своїх поглядах. Зустрічаючись один з одним або з тільки-но прибулими, вони готові були говорити лише про Батьківщину яку залишили. Різні люди, різних поглядів і переконань збігалися у зізнанні, що “не лежить російська душа до цієї Америки” [2, с. 117]. Чи добре в Америці? Так, добре, але американцю. Російській людині тоскно і самотньо. І якщо б Короленку запропонували обирати, де йому жити, – у Америці або у Якутській області, обрав би останнє. “Не добре російській людині на чужині і мабуть, найгірше у Америці. Добра вона добра і багато похвального, та не

по-нашому усе. Ось чому там райська людина сумує більше, ніж деінде”, – писав Короленко своїй приятельці по засланням

О.Л. Улановській. – Проте, разом з тим, що на чужині російську людину охоплює пекельна туга за Батьківщиною, вона чітко усвідомлює, що тут, у Америці, вона – людина, а там...?” [2, с. 210]. Там, удома, також було тяжко, але то була туга за справедливістю”, “за простою елементарною справедливістю, ... якої немає на цих безкраїх російських полях” [2, с. 37]. Співвідносячи попередні уявлення про Європу, що склалися на основі висловлювань його сучасників, з тим зізнанням, “що російській людині не добре на чужині”, письменник намагається зрозуміти причини цієї нудьги і самотності людини за кордоном.

Загально визнаний факт, що найпильніша увага письменника і публіциста Володимира Галактіоновича Короленка була прикута до народу, простих людей, у яких він намагався відшукати зародки протесту і особистої самосвідомості. І на Заході письменник не зрадив своєму інтересу. Пересічні люди Європи, і особливо Америки, привертали до себе увагу і викликали мимоволі повагу тим, що всією своєю подобою і поведінкою виражали “безпосереднє усвідомлення переваги і впевненості” у собі [4, с. 444], тому що розуміли, що їх руками були створені завоювання технічного прогресу, якими так пишається Європа і Америка.

Глибоко діалектичне розуміння життя, законів людського суспільства і природи людських відносин, характерних для Короленка, дозволили йому здійснити “новий підхід до зображення народу”, окремо взятої людини і життя в цілому, у який би географічній області це життя не протікало б. Короленко не міг не звернути уваги на протиріччя капіталістичної дійсності Заходу, з яких він робить висновок, що у цьому відношенні Захід не вище за Росію, що там “все так само”. Разом з тим він не міг не відзначити, що рівень самосвідомості західної людини перевищує рівень самосвідомості людини російської.

У 80-ті і особливо у 90-ті роки письменник створює цілу низку творів, у яких “вилучає свого героя зі звичного для нього соціального середовища, члени якого характеризуються сталою системою зображення, певними ціннісними орієнтаціями, звичками, моральними критеріями, і занурює його у середовище з іншою системою зображення” [1, с. 149]. При цьому він не просто протиставляє погляди і уявлення різних сторін, а акцентує увагу на тому, як людина, стикаючись з іншими принципами світорозуміння, починає замислюватися про себе, про свої давні погляди і звички, колись вони здавалися беззаперечно вірними, а зараз втратили колишню цілісність. Короленко поміщає своїх героїв у ситуацію, у якій вони змушені бачити себе нібито з боку і помічати у собі багато з того, про що раніше просто не замислювалися: вони починають дивитися на довкілля і самих себе очима представників іншого світу, що дозволяє побачити їм цей світ іншими очима, переосмислити і переоцінити його.

Цей прийом застосував Короленко у ранньому своєму оповіданні “Чудна” (1880 р.), у якому жандарм Гаврилов, який потрапив у оточення засуджених революціонерів, завдяки спілкуванню з ними, поступово починає втрачати інтерес до своєї попередньої служби, а про речі, які раніше здавалися йому єдино вірними, відтепер думає інакше.

В оповіданні “У поганому товаристві” така ж сама метаморфоза відбувається з маленьким героєм. Він потрапляє у середовище жебраків – представників “поганого товариства”, вони “допомагають” йому поглянути на світ, на самого себе і своїх рідних зовсім іншими очима і відкрити багато нового, раніше недоступного його розумінню. Американські враження, знайомства з емігрантами дозволили Короленко продовжити розвиток цього прийому на новому матеріалі. У 1895 році на основі американських матеріалів ним була створена повість (у авторському визначенні – оповідання) “Без язика”.

Наприкінці ХІХ–початку ХХ століття в американській дійсності спостерігається розповсюдження буржуазно – демократичних ілюзій про

американську “винятковість”, про можливість для кожного американця пробити собі дорогу до багатства. Подібного роду ілюзії у США були особливо поширеними в наслідок того, що протягом тривалого часу вони спиралися на передумови економічного характеру, що забезпечувало можливість легко і швидко придбати у власність землю і залучити до Америки потік емігрантів. Російського емігранта, що приїхав до Америки у пошуках кращої долі, Короленко робить героєм свого твору “Без язика”.

“Ця книга написана мною після поїздки, – відзначить автор у 1909 році з приводу третього видання оповідання. – Моє знайомство з Америкою короткочасове і недостатнє. Це книга не про Америку, а про те, як Америка уявляється на перший погляд звичайній людині з Росії” [4, с. 489]. Матвія Лозинського в Америку потягло бажання дізнатися, що ж це таке свобода, про яку він дізнався з листа Йосипа Лозинського. Йосип, родич Матвія, поїхав до Америки вже давно, працює “у губернії” Міннесота на “фермі” ... сподівається невдовзі й самому стати хазяїном”, хоча, пише, що “працівником йому так краще, ніж якомусь хазяїну в Лозищах”, тому що “свобода у цій країні велика ... людину з головою і руками поважають і цінують, і ось навіть його, Йосипа Лозицького, нещодавно запитували, кого він бажає обрати у головні президенти над усією країною” [4, с. 10].

Що таке свобода, не усякий з лозищан розумів, пригадували лише, як розповідав колись про старі часи Запоріжжя і гайдамаччини столітній старий Лозинський–Шуляк. А тепер це слово, мало кому розуміло, що воно означає, “але воно якось гарно оберталось на язиці і звучало у ньому щось таке, від чого людина нібито прибавляла в рості, і ніби щось пригадувалося незрозуміле, але приємне” [4, с. 12]. Це слово “свобода” лейтмотивом проходить через увесь твір, варіюючись у різних тлумаченнях його значення: свобода – коли люди “рвуть одне одному горло” [4, с. 22], свобода – це “така мідна фігура”, яка “стоїть найвище усіх найвищих домів і церков, підняла руку в гору, а в руці світиться величезний факел” [4, с. 37]. Але жодне з тлумачень не задовольняє Матвія. Справжню сутність цього поняття йому

заважає осмислити, з одного боку, навколишня дійсність з усіма встановленими правилами життя і відносин, які аж ніяк не пов'язані з свободою, з іншого – сама віра Матвія у непорушність цих законів і правил, і будь-яке відхилення від яких сприймалося ним як страшний гріх.

У повісті Короленко піднімає проблему, досить суттєву для рубежу віків: складний процес формування народного світоспоглядання, що підноситься і над патріархальним минулим, і над буржуазним теперішнім. Звичклий до одноманітного і розміреного плину життя у рідному українському селі, де єдино необхідними знаряддями селянина були соха, віз і батіг, герой потрапляє до Нью-Йорку з його величезними будинками, “повітряними дорогами”, якими летять потяги, багатокілометровими залізними мостами. Навкруги вирує зовсім незнайоме йому життя, де “усі містери, і вже не відрізнити ні жида, ні холопа, ні пана” [4, с. 41]. Люди тут і одягаються не так, як на рідній волинщині, і вірять інакше, і поведінка також інша”. Але письменник акцентує увагу не лише на соціальному боці життя Америки; найбільше його цікавить те, як вони можуть вплинути на пробудження самосвідомості героя і усвідомлення ним власної відповідальності у визначенні своєї подальшої долі.

Герой “вирваний” зі звичного середовища. Там, у рідних Лозищах, усе було на своїх місцях пан – це пан, мужик – це мужик, і між ними існують раз і назавжди встановлені відносини, які не можуть порушуватись. Все зрозуміло із вірою. Для Матвія “найкраща віра та, в якій людина народилася, – віра його батьків і дідів” [4, с. 48], у Америці ж “найкраща віра така, яку людина обере за власним бажанням” [4, с. 49], тому що “Америка така хитра сторона, вона не чіпає нічиєї віри. Вона бере собі людину. А коли людина стане іншою, то й віра у неї стане вже інша” [4, с. 46]. Американські звичаї і мораль, як, наприклад, любов американців до боксу або те, що вони “за гроші продають свої голоси”, здаються Лозинському безглуздим, дивним і страшним: “У наших багато звичаїв, яких краще не приймати хрещеній людині”, – до такого висновку приходять Матвій [4, с. 59]. Не розуміючи і не

приймаючи американських законів життя і відносин, герой живе ніби “без язика” і не лише тому, що він не знає англійської, але й тому, що він не здатний адаптуватися до нових умов, не може “стати на чужу точку зору”, відкинувши власну, що змушує його давати позитивну оцінку явищам життя, якщо вони відповідають його уявленням, або негативну, якщо вони йдуть всупереч їм.

Створений у мріях Матвія “новий” світ цілком відповідає тим цінностям, які були вироблені звичним для нього “старим” світом рідного села. У цьому новому світі уже повинно бути таке ж, тільки краще: “Такі ж люди, тільки на багато добріші. Такі ж мужики, у таких же свитках, тільки мужики схожі на старих лозищан, які ще не забули про свої старі права, а свитки тонше і чистіше... І такі ж села, тільки більші, та вулиці ширші і чистіші, та хати просторіші і світліші, і вкриті не соломою, а тесом,... а може і соломою, тільки новою і свіжою... І, звичайно, такі ж начальники у селі, і такий же писар, тільки писар більше боїться бога і більшого начальства” [4, с. 49 – 50]. Та Америка, яку він побачив, зовсім не відповідала “другій Батьківщині”, “землі омріяній”, яка була створена в його уяві. Матвій намагається уникнути спілкування з нею, заховатися в будинку, чекаючи, коли надійде лист від Йосипа і його відвезуть до американського села. Дима, односелець Матвія, що разом з ним приплив до Америки, швидко усвідомлює необхідність адаптації до нових умов і за два тижні шляху морем і за декілька днів життя у єврея Борка він, спілкуючись з іншими квартирантами, вже міг трішки говорити англійською, “міг спитати дорогу, міг поторгуватися у крамниці...” [4, с. 56]. Дима розмовляв за допомогою рук і різних рухів, але його розуміли, і це полегшувало його перебування в Америці. Крім того Дима швидко вловив момент, як можливо заробити грошей, не докладаючи до цього великих зусиль: наприклад, продати свій голос, необхідний для виробів мера міста, агента Таманіхола. Усі зміни, які відбувалися в Димі, особливо те, що він змінив свою свитку на європейське убрання, підстриг волосся і поголив бороду, Матвій сприймає не інакше, як факт того, що “у Дими почав

псуватися характер”. У собі ж Матвій намагається зберегти вірність тим цінностям, які були успадковані ним від його пращурів, тому що “наше погане краще від тутешнього доброго” [4, с. 67], а доброго у цій країні мало – “Содом і Гоморра” [4, с. 66]. Він не бажає помічати і розуміти, що відбувається навкруги, тому що все, що відбувається, викликає у ньому однозначне несприйняття. Він не бажає пристосовуватись до нових умов. Роботу він готовий виконувати лише таку, до якої звик у своєму селі: “за дешеву плату... Може у дворі, на огороді або коло коня. Куток би... де-небудь у сараї не пролежав би і ціну взяв би пусту <...>. Щоб тільки не здохнути...” [4, с. 72].

Короленко проводить свого героя тернистим шляхом випробувань, душевних страждань, втрат і новими знахідками. Не знаючи адреси свого місцезнаходження, без паспорту, Матвій заблукав у Нью-Йорку. Його великий зріст, перелякане обличчя, яке заросло бородою і довгим волоссям, що спускалося з-під “дивного вбрання на голові” – кудлатої шапки, дивакуватий білий одяг – все це привертало увагу людей до нього. Дивувала і відлякувала його постійна готовність зхопити чийсь руку і притиснутись до неї з покірним і вдячним цілунком. Цей жест, який був прийнятий на батьківщині Матвія, був невідомий і незрозумілий американцям, і вони сприймали його не інакше, як бажання Матвія вкусити людину. Завдяки цьому у нього з’явилося прізвисько “Дикун”, і Матвій став героєм газетних фельєтонів і злобних карикатур.

Зображуючи блукання Матвія Нью-Йорком, Короленко подає картини життя капіталістичного міста, де не “розрізнити людину, у якому вона може бути званні” [4, с. 39], де люди “не дуже полюбляють втручатися у чужі справи” [4, с. 43], де нікому немає ніякого діла до бідного наляканого величезного чоловіка з зацькованими сумними очима. Матвій йшов вулицями Брукліну в очікуванні, що ось-ось закінчиться це “прокляте” незрозуміле місто і почнуться поля “з золотими хлібами” або луки “з зеленою травою”, тоді він підійде до першого зустрічного, візьме у нього косу з рук,

прокосить кілька рядків, “так тут вже без язика зрозуміють, з ким мають справу... Та й народ, який працює на землі, повинен бути простішим, а паспорта, напевне, не запитають у селі” [4, с. 84]. Але те, що нарешті побачив Матвій промайнувши “між гілок шматок чорної, як оксамит, ріллі”, “обмило кров’ю його серце”: “Це був шматок плаского поля, огороженого не тином, не огудинням, не жердиною, а залізним дротом, з колючками. На одному краю цього поля димилася труба заводу, закопченого, чорного. На іншому стояв локомотив – гарна і блискуча машина на колесах. Махове колесо швидко оберталось, метушливо стукали поршні <...> з іншого боку ріллі, як тварина, сердито риючи землю. Повзе залізна машина і гризе, і риє, і відвалює широку борозну чорнозему” [4, с. 85]. Таке видовище перелякало Матвія і знову постало питання: “Чи може стати в нагоді в цій країні сільська людина, такий пахар, як Матвій Лозинський, навіщо потрібний розумний кінь, шановний віл. Тверда рука. Вірне око і вправність? І що він стане робити у цій країні, якщо тут так обробляють землю?” [4, с. 85]. Свідомість Матвія ще не готова до розуміння того, ці машини, які замінили людину, також створені руками людини. Усі ці потяги, які біжать у “повітрі”, величезні мости, якими так пишаються жителі великого міста, – усе витвори людини. “Людина винайшла потрібну їй машину”, але й машина у свою чергу, “винаходить... точніше сказати, виробляє потрібну їй людину... й усе завдання зводиться до того, щоб винайти таку універсальну машину, якій потрібна лише свободна людина” [4, с. 143].

Отже, з героєм Короленка відбувається еволюція. Як наслідок, він зміг пристосуватися до обставин нового життя, змінити і утвердити себе у них. Процес переродження Матвія був доволі складним. Цьому посприяла його мимовільна участь у мітингу безробітних. Серед цих людей, багато з яких також були бородаті, які він сам, Матвій відчув себе спокійнішим і впевненішим. Не розуміючи їхньої мови, він серцем розумів усе, про що вони говорили. Йому хотілося, щоб і його помітили, взнали і зрозуміли, що він також їх розуміє. Інцидент з поліцейським Гопкінсом примусив Матвія

переховуватись від поліцейських переслідувань, і ці незнайомі раніше люди брали найтеплішу у цьому участь: перевдягли його, підстригли, посадили у потяг і дали грошей на дорогу. Така лагідна турбота з боку незнайомих людей, яку він вже і не сподівався зустріти у цій “нехристиянській” країні, вселили у свідомість Матвія впевненість, надію на можливість змін у його житті. “На місце тупої ворожнечі поставало спочатку цікавість, потім здивування і тихе упокорення... Тепер він вже відчував, що і йому віднайшлося місце в цьому житті, якщо б він не відвернувся спочатку від цієї країни і від її людей, від її міста, якщо б він приділив більше уваги до її мови і звичаїв, якби він не засудив відразу, разом, і погане, і добре...” [4, с. 116]. Наступним моментом у процесі перетворення Матвія була зустріч з Ніловим, у якому Матвій впізнає свого земляка, сина колишнього свого поміщика. Після смерті батька молодий пан усе роздав селянам і зник. Матвій не виказав того, що впізнав його, але у його ставленні до Нілова “виступала мимовільна пошана”. Але Нілов розмовляв з Матвієм на рівних, і Матвій починає розуміти, що у рідному селі “ніякої розмови” між селянином і інтелігентом не могло б і бути, тому що там у них не було спільної мови (ще один зміст назви оповідання), на який вони б розуміли один одного. Тут цих перепонів не було, тут “вони зустрілися як рівні, ... як брати, а не як вороги” і вже тільки саме за це, починає розуміти Матвій, можна “бути вдячним цій країні” [4, с. 140]. Нілов допомагає Матвію переступити через комплекс старих закоренілих звичок і виробити нові ціннісні орієнтири, допомагає Матвію віднайти те розуміння “своєї свободи”, заради якої Матвій і подався за море у чужу країну. Завдяки Нілову Матвій починає розуміти, “що у ньому вже народилось щось нове, а старе померло або ще помирає” [4, с. 144], але повернення до цього старого вже немає, “все розірвано, багато чого померло і не воскресне знову” [4, с. 145]. У його хаті у Лозищах живуть чужі люди. А у нього тут буде будинок, буде жінка, будуть діти, які, можливо, навіть не будуть знати рідної мови. Нова свідомість, якої набуває герой, вже нездатна повернутися до старого життя.

В усвідомленні людиною необхідності утвердження своєї внутрішньої свободи, без якої неможливе пробудження почуття людської гідності і набуття свого місця у новому житті, і простежується основний пафос оповідання Короленка.

Отже, на україно-американському матеріалі Короленко вирішує проблему, пов'язану з утвердженням у літературі нового типу героя – людини з народу, “вирваної” зі звичайного середовища і переміщеної в умови, під чийм впливом яких у неї неминуче повинно відбутися пробудження людини, яка усвідомлює, що лише вона здатна допомогти самій собі і віднайти своє місце у нескінченному ланцюгу суцього завдяки пробудженню у ній почуття людської гідності.

Література

1. История русской литературы: В 4-х томах.– Т. 4. – Л., 1983.
2. Короленко В.Г. Полн. собр. соч.: В 50-ти томах. – Т.2. Дневник. – Харьков, 1923.
3. Короленко В.Г. Собр. соч.: В 10-ти томах. – Т.10. – М., 1956.
4. Короленко В.Г. Собр. соч.: В 8-ти томах. – Т.2. – М., 1953.
5. Короленко В.Г. Собр. соч.: В 5-ти томах. – Т.1. – Л., 1989.
6. Короленко В.Г. Собр. соч.: В 5-ти томах. – Т.2. – Л., 1976.

УДК 821. 161. 1.09:94

Рената Коровіна, старший викладач
кафедри культурології (Полтавського
національного педагогічного
університету імені В.Г. Короленка)

Ідеї полікультурного виховання особистості у творах В.Г. Короленка

Інтеграційні, політичні та економічні процеси які відбуваються в сучасному світі, актуалізують полікультурне виховання, що зорієнтоване на виховання індивіда, який зберігає свою соціально-культурну ідентичність, прагне до розуміння інших культур, поважає інші культурно-етнічні спільності, уміє жити в мирі та злагоді з представниками різних національностей, рас, вірувань, який готовий до активної творчої діяльності в динамічному полікультурному і багатонаціональному середовищі. Цілями полікультурного виховання є толерантність, взаємообмін, взаємодія, активна солідарність, розуміння. Полікультурне виховання сьогодні розуміємо як процес цілеспрямованої соціалізації особистості, спрямований на оволодіння системою національних і загальнолюдських культурних цінностей, формування комунікативних умінь, що дозволяють здійснювати інтенсивну міжкультурну взаємодію, розуміти інші культури, толерантно ставитися до їх носіїв. Саме таке виховання покликане підтримати існування великих і малих націй в умовах інтеграції України до Євросоюзу та приєднання до Болонського процесу.

Сучасна проблема глобалізації ініціює обговорення питання виховання громадянина, здатного до відродження, збереження та примноження добробуту Батьківщини, цінностей вітчизняної культури. До цього покликане

полікультурне виховання як складноорганізована система, у якій не просто сумарно представлена різноманітність культур, а мають місце різні культурні прояви на рівні нації, етносу, конфесій, рас, статевих, соціальних та інших відмінностей, при цьому вони взаємодіють, доповнюючи та збагачуючи один одне, на основі принципів гуманізму.

На сучасному етапі з дослідженням проблеми полікультурного виховання пов'язані імена відомих зарубіжних учених Д. Бенкса, Ж. Гей, С. Ніето, П. Фрере та ін. Серед вітчизняних дослідників окремі аспекти полікультурної освіти вивчали О. Гукаленко, І. Лощенова, О. Сухомлинська, Н. Терентьева, Г. Філіпчук та інші.

Великий інтерес педагогів, вчених і керівників-організаторів навчального процесу до питань духовного виховання, релігійного та філософського змісту обумовлений цілою низкою причин, зв'язаних зі змінами в житті українського суспільства. До таких причин слід віднести необхідність надання підліткам допомоги в соціальній і психологічній адаптації в умовах глибокої соціальної кризи, що руйнує психіку людини і провокує соціальні, сімейні, міжнаціональні і міжконфесійні конфлікти.

Другою дуже важливою причиною є втрата кращих вітчизняних культурних традицій і криза української культури як основного інструменту освіти та передачі соціально-культурного досвіду.

Третьою причиною слід назвати зниження якості базової освіти, а також необхідність підвищення рівня гуманітарної освіти для обдарованих дітей в кожному районі і кожній школі, що не можливо зробити без поглиблення і розширення освіти в галузі історії, культури, мистецтва, словесності, без освоєння витоків і художньо-естетичних традицій вітчизняної та зарубіжної культур. Звичайно, не слід недооцінювати і причини загальнокультурного і комунікативного характеру, обумовлені розширенням зв'язків з іншими народами, прилученням до їхніх традицій і культури, а також багатонаціональністю українського суспільства.

Ідея полікультурного виховання що є досить важливою у загальному процесі формування духовного світу особистості знайшла своє відображення у творчості В.Г. Короленка (1853 –1921 рр.), представника багатой полі культури, громадського діяча, просвітянина. Чим більше пізнаєш Короленка, тим більше хочеться розібратися в його уявленні про світ, – до такого висновку приходять кожний, хто намагається збагнути світогляд письменника-гуманіста Володимира Короленка, який завершальні роки свого життя жив і працював у Полтаві. І це були роки не творчого застою, викликані життям у “патріархальній провінції”, а період активної громадської діяльності, який по праву можна назвати не лише підсумовуючим, але і вершинним у творчості письменника.

У Полтаві Короленко дуже швидко включився у громадсько-політичне життя. Налагодив дружні ділові стосунки з такими видатними діячами української культури як П. Мирний, М. Коцюбинський, І. Тобілевич та ін. Дуже близько зійшовся з селянами, уважно і глибоко вивчав їх життя, надії і сподівання. Активну участь брав Короленко у місцевій пресі, виступав з публіцистичними творами про суспільно-політичні події в столичних газетах і журналах.

У нашому місті Короленко напише найвагомійший свій твір чотиритомну “Історію мого сучасника”, виступить на захист селян, що брали участь в аграрних збуреннях проти поміщиків (“Сорочинська трагедія”, 1907), висловить гнівний протест проти масових страт (“Побутове явище”, 1910) та устами героя оповідання “Не страшно”, що “усі ми повинні бути здоровими і щасливими...” підіб’є підсумок ідеї природного права людини на щастя, яка проходить через всю систему створених ним образів, виражаючи глибоку впевненість письменника у благість життя та високу цінність людської особистості.

Проте не можливо залишити поза уваги художні твори дополтавського періоду, у яких письменник намагається окрім знань про світ (включаючи і маленький світ людини), осмислити також весь устрій людського життя,

виразити певні системи цінностей (уявлення про добро і зло, необхідність та свободу волі, красиве та корисне та інші), тому і звертається до класичного Сходу – це такі твори як “Сказання про Флора...” де зображено Іудейський Схід історичного періоду, пов’язаного з боротьбою іудейського народу проти римлян. На цього історичному матеріалі Короленко піднімає і вирішує важливі питання сучасності. Іншим, не менш цікавим твором є “східна казка” “Необхідність”, у якій Короленко, переосмислюючи традиційну буддійську філософію, підходить до вирішення проблеми свободи і необхідності.

Етика буддизму відволікається від історично-реальної побудови суспільства. Вона звертається лише до тих, кому це суспільство нестерпне, вона організовує не суспільство, а втікачів з суспільства. Вона веде освічених до монастиря. Звідти – з безпечної відстані – вони світять світу, нездатному до змін, надають приклад людських відносин, що базуються на співчутті, рівності, спільних пошуках мудрості і спільних вирішеннях усіх питань. Свобода у буддійському розумінні – це повне звільнення від уподобань, почуттів, відчуттів тощо [5, с. 224]. «Хто подібно сліпому, не бачить, подібно глухому, не чує, подібно дереву, безчуттєвий і нерухомий, про того знай, що він досяг спокою і пізнання» – так розмірковує герой Короленка брамін Дарну [3, с. 376].

Отже, Короленко називає свій твір «східною казкою» віддаючи данину романтичній традиції початку ХІХ століття. Герої «східної казки» досягли значних успіхів у вивченні шадр і осягненні мудрості вед, але не задовольнившись цим, прагнуть досягти нірвани як абсолютної свободи від сковуючої їх необхідності і відкриваючої шлях до істини.

У руслі романтичної естетики зображений образ молодого Кассапи, сина раджі Лічави: «Щоки цього юнака були блідними, очі втратили блиск молодості, у них проступав смуток». Кассапа пригнічений думкою про те, що все в його житті визначає необхідність, яка позбавляє навіть права «відповідати за свої власні вчинки». Герой усвідомлює свою нездатність «боротися з силою потоку», який несе його по життю [3, с. 374]. Душа героя

пригнічена сумнівами, головний з яких – право на виявлення власної волі, на здійснення власної внутрішньої свободи, відсутність якої вганяє його у смуток і приносить йому немислимі страждання. Гадаємо, що настрій Кассапи можна пояснити і тими категоріями, які були вироблені буддизмом: життя не має сенсу, тому що людина не в змозі в ньому щось змінити, все, що відбувається навколо неї, відбувається без попередньої її участі, а по волі того, що «зветься необхідністю». Відповіддю на питання Кассапи і служить сюжетна лінія оповідання. Свої сумніви Кассапа висловлює у голос, звертаючись до мудрих брамінів Дарну, Пурани і Улайї, останній і розповідає йому історію, яка у далекому минулому відбулася з Дарну і Пураною.

Початок розповіді відразу відкриває перед нами загадковий світ Індії: «У країні, де цвіте лотос, і священна ріка котить свої хвилі, не було брамінів більш мудрих, ніж Дарну і Пурана. Ніхто не вивчав шастри краще і ніхто не занурювався глибше у прадавню мудрість вед...» [3, с. 375]. Реалії, що використовує Короленко, не викликають сумнівів у тому, що перед нами батьківщина буддизму. Нагадаємо, що брамін, або брахман, у індійській культурній традиції – це мудрець, що тлумачить релігійні перекази. Своє походження браміні вели від прадавніх мудреців – ріши. Браміні були головними носіями культури у суспільстві і самі повинні були допомагати людям у їх вдосконаленні. Шастри і веди – це найдавніші пам'ятники індійської культури. Відповідно традиції, веди вважалися надбанням виключно брамінів, що пройшли обряд посвячення. Ведам приписують божественне походження, тому що у них відображається священне знання, яке прадавні мудреці набули внутрішнім інтуїтивним прозрінням. Шастри – це навчальні тексти з різних галузей знань (пояснення надані В.Г. Короленко).

Дарну і Пурана не задовольнилися набутими із вед і шастр знаннями і жадають нової істини, яку «самі вирішили наблизити до себе» [3, с. 375]. Герої Короленка відправляються у мандри. І це не випадково, тому що мандрівка – необхідна четверта сходинка, яку повинен пройти брамін, щоб,

усамітнившись, відійшовши від реального життя, звернувшись до певних розумових і фізичних вправ, досягти духовного прозріння, що у етиці буддизму і означає пізнання істини. Праглі до істини знаходять усамітнене місце, найчастіше під смоківницею, яка для буддистів є символом безсмертя і найвищого знання. Під паговою смоківницею завершилися пошуки знання Буддою, тому що тут він досяг свого просвітлення. Дарну, який помандрував першим, досяг священного місця, де знаходилися розвалини давнього храму. Цей храм був збудований колись на честь давнього божества, ім'я якого – «Необхідність». Необхідність називає себе «володаркою руху», тому що «всі творіння, все, що дихає, все що існує, все що живе – немічно, безсило, безвладно, під впливом необхідності воно досягає мети свого буття, яке є смерть» [3, с. 379]. Але Дарну не шукає смерті, він жадає істини, яка вище за смерть, тому що вона сама – безсмертя.

Усвідомлення того, що людина - іграшка в руках необхідності, призводить її до нестерпних страждань. Якщо існування людини визначається необхідністю, відповідно існування є страждання; джерело існування – жага життя, знищенням жаги життя знищується існування, отже, знищується і пов'язане з ним страждання, і людина, що кидає виклик необхідності, стає вільною.

Необхідність зваблює Дарну різноманітними «спокусами»: такими є природне бажання людини втамувати спрагу або голод. Дарну не бажає підкорюватися Необхідності, він кидає їй виклик, нехтуючи почуттям голоду і спраги, але тим самим реалізуючи своє право на внутрішню особисту свободу: «Так він довго сидів, звільнившись від голоду і спраги і намагаючись розповсюдити на всі чотири кінці світу впевненість у своїй внутрішній свободі. Він змарнів, він висох, задерев'янів, він втратив міру часу і простору. Він не відрізняв день і ніч, але безупинно твердив про себе, що він вільний» [3, с. 381]. Необхідність намагається переконати Дарну у тому, що і його бажання відшукати істину також її воля, тому що жодна людина не здатна зробити «жодного руху за все своє життя, який би не був

розрахований наперед» Необхідністю. Дарну відкинув усі спроби Необхідності підкорити себе її законам, він відмовився від усього, що обмежувало його свободу, і вдався до споглядання істини, яка ось-ось повинна була йому розкритися. «Через деякий час птахи, що вже звикли до його нерухомості, прилітали і сідали на нього, а потім пара диких горлиць влаштувала собі гніздо на голові вільного мудреця і безтурботно вивела дітлахів у складках його тюрбана.

«О, безглузді птахи! – думав мудрий Дарну, коли спочатку воркування подружжя, а потім писк пташенят досягав до його свідомості... – Все це вони роблять лише тому, що невільні і підкоряються законам необхідності». І навіть тоді, коли його плечі почали вкриватися шаром пташиного посліду, він знову говорив собі: «Нерозумні! І це теж вони роблять, тому що невільні». Себе ж він уважав у найбільшій мірі вільним і навіть близьким до богів. Знизу, з землі, потяглися тоненькі стебла повзучих рослин і почали обвивати його нерухомі члени» [3, с. 381 – 382].

Як бачимо з процитованого уривку, розуміння свободи у буддійській філософії зовсім далеке від того, як розуміють свободу романтики. Якщо у романтичній естетиці категорія свободи пов'язувалася з ідеєю самоцінності людської особистості, вірою у всемогутність людського духу, то у буддійському розумінні свобода – це повне визволення людини від необхідності думати, мріяти, аналізувати, бажати, їсти, пити, спати тощо. Тільки свідомо відмовившись від цього всього, людина могла відчути «себе вільною у найвищій мірі і навіть близькою до богів» [3, с. 382].

У період роботи над оповіданням Короленко багато розмірковує, сторінки його Щоденника містять чимало виписок, конспектів, розвідок. Відтепер у Короленка образ романтичного героя пов'язується не з людиною, яка відходить від життя у свій внутрішній світ, світ, звільнений від усіх проблем зовнішнього буття. Навпаки, його у більшій мірі приваблює образ героя, у якому свідомо вироблена здатність до активної самореалізації і здатність впливати на зовнішній світ перетворюючим моральним началом.

Дарну його гординя заважає підкоритися закону необхідності, тому він відходить у небуття. Пурана також жадає істини і також приходить у той же храм, де вже Дарну «блаженний до такої міри, що навіть птахи в'ють на ньому свої гнізда» [3, с. 382]. Але Пурана не такий норавливий, як Дарну. Він, навпаки, підкорив себе Необхідності тому, що відкрив істину зовсім протилежну тій, яку відкрив Дарну: якщо все у житті відбувається з волі Необхідності, то людина, що підкорилася їй, може набути повну свободу, тому що їй нічого не треба робити самій, все й так відбудеться з волі Необхідності. І добродушний Пурана підкорився їй. Так само, як і Дарну, «він поринув у повне споглядання <...> і почав чекати, поки Необхідність сама себе виявить. А щоб дещо полегшити їй завдання, він розкрив рота у бік смоківниці...

Чекав він день, другий, третій... Поступово посмішка застигла на його обличчі, тіло схудло <...>. Інша пара горлиць звилася гніздо у складках його тюрбана, у гнізді защебетали пташки, і плечі Пурани густо вкрилися пташиним послідом. Коли ж буйна рослинність перекинулася також на нього, то невдовзі неможливо було відрізнити Пурану від його товариша – норавливого мудреця, що боровся з Необхідністю, від мудреця, який цілковито поклонявся їй» [3, с. 384].

Де ж істина? Короленко приводить своїх героїв до відкриття істини не у буддійському, а у романтичному розумінні. Дівчина, що випадково забрела до руїн храму, побачила мудреців, що стояли на порозі нірвани, відчистила їх плечі від пташиного посліду, відмила їх і закарбувала на вустах Дарну поцілунок, після якого «іскра, що ледь не згасла у свідомості мудрого Дарну, затлілася знову, прокинулася думка і почала неспокійно метатися у темряві» [3, с. 386]. Дарну раптом розуміє, що вони з Пураною стоять на порозі смерті, а не свободи, і це також необхідність, а ще це і безглуздість. У той час, як можливість врятувати себе і товариша – необхідність, але розумна. Але для цього потрібна воля і зусилля. Дарну робить відкриття, що божество, яке зветься Необхідністю, «визнає своїми законами лише те, що вирішить наш

вибір. Необхідність – не господар, а лише бездушний лічильник наших рухів. Лічильник відмічає лише те, що було. А те, що ще повинно бути, буде лише через нашу волю» [3, с. 287].

Особистість є центральною категорією пізнання В.Г. Короленко, він зосереджує свою увагу не тільки на тому, щоб розкрити і зрозуміти властивості особистості, а й на поясненні основ її існування тощо, але, коли він впритул підходить до її вивчення, то стикається з багатомірністю властивостей особистості, її складністю, невизначеністю. Інтереси і мотиви, схильності і здібності, характер і темперамент, ідеали, ціннісні орієнтації, вольові, емоційні і інтелектуальні особливості, співвідношення свідомого і несвідомого (підсвідомого) і багато що іншого – ось далеко неповний перелік характеристик, з якими доводиться мати справу, якщо необхідно намалювати портрет особистості або зрозуміти її сутність.

Визнання індивідуальної волі є вирішальним фактором розвитку людської особистості і можливого способу затвердження внутрішньої свободи було надзвичайно важливою обставиною, особливо в епоху загального хаосу, песимізму і кризи усталених моральних і етичних норм. Полікультурне виховання сприяє зниженню соціальної напруги в суспільстві. Воно формує індивіда, який готовий до міжкультурного діалогу, розширює можливості полікультурного простору та створює умови для розвитку особистості. І той факт, що Короленко ставить і вирішує цю проблему на матеріалі буддійської філософії і естетики, які набувають популярності серед інтелектуально мислячої молоді, розкриває нову грань його багатогранного таланту і відкриває нові перспективи у художньому осмисленні ідей і образів Сходу.

Світ, у якому ми живемо, на зламі тисячоліть вступив у смугу глибоких змін, у процесі яких перебудовується і буде перебудовуватись усе наше життя. Перед нами постає новий світ – і в новітніх технологіях, і нових формах життя та способах світобачення і світорозуміння, а головне – в тих глобальних небезпеках, у яких розгортається протиріччя між новими

реаліями нашого існування та усталеними формами і способами нашого ставлення до цього світу. Не випадково постає гостра проблема адаптації до глобальних змін, формування нового світогляду, що відповідав би новій добі. Усе це спричиняє не лише академічний, але й життєво-практичний інтерес до вивчення буддизму, світоглядна система якого, на думку багатьох дослідників, як ніяка інша, відповідає становленню нового образу світу й людини в сучасній глобалізованій культурі.

Вчитель повинен допомогти учню усвідомити, що у світі існує безліч цінностей, що деякі з цих цінностей витікають із традицій того чи іншого народу і є для нього закономірним здобутком його досвіду й історичного розвитку. Чи так це насправді, можна зрозуміти лише в контексті вивчення архіскладного буддійського світоглядного комплексу, який дійсно виконує не лише релігійні функції, але й виступає менталітетом і способом мислення мільйонів людей у всьому світі. Тому базовими принципами полікультурного виховання є принцип діалогу та взаємодії культур і принцип творчої доцільності вживання, збереження та створення нових культурних цінностей, що дасть відповіді на питання пов'язані з „секретами” їх впливу на різнобарвні культури світу.

Література

1. Бялый Г.А. В.Г.Короленко. Изд. 2-е, перераб., доп. – Л., 1983. – 350 с.
2. Короленко В.Г. Полн. собр. соч.: В 50-ти томах. – Т.4. Дневник. – Харьков; ГИЗ Украины, 1923. – 511 с.
3. Короленко В.Г. Полн. собр. соч.: В 50-ти томах. – Т. 50. Письма. –Харьков; ГИЗ Украины, 1923. – 495 с.
4. Короленко В.Г. Избранные письма о мултанском деле / Ред. И вступ. ст. Е. Флейса. – Ижевск, 1939. – 357с.
5. Щербатский Ф.И. Философское учение буддизма // Восток – запад:

Исследования. Переводы. Публикации. – М., 1989. – С. 224 – 238.

Резюме

В статье рассматривается идея поликультурного воспитания личности в буддийской концепции мировоззрения на примере «восточной сказки» В.Г. Короленка «Необходимость».

Ключевые слова: поликультурное воспитание личности, Короленко Владимир Галактионович, мировоззрение, буддизм.

Resume

In article the idea of polycultural education of the person is considered in The Buddhist concept of outlook on an example of "east fairy tale» V.G.Korolenka "Necessity".

Key words: polycultural education of the person, Korolenko Vladimir Galaktionovich, outlook, the Buddhism.

Євробюлетень. – Полтава, 2010. – С. 45–48.

УДК 821. 161. 1.09:94

Рената Коровіна, старший викладач
кафедри культурології Полтавського
національного педагогічного
університету імені В.Г. Короленка

Вплив європейської і американської культурної традиції на формування світогляду В.Г. Короленка

Останнім часом в Європі та Україні тривають дискусії щодо можливості європейського вибору України та її адаптації до сучасних інтеграційних процесів. Це питання турбує політиків, поважних європейських науковців, інтелектуалів різного ґатунку, представників соціальних груп та прошарків. Утім, в полеміці часто-густо зачіпаються лише побічні проблеми, дослідники торкаються окремих питань економічного, цивілізаційного, історичного та соціокультурного розвитку сучасного європейського світу, намагаючись уникати аналізу світоглядних, філософських аспектів інтеграції як системного явища, основи для змістовного ціннісного порівняння сучасної Європи і України.

Людське суспільство історично витворило певні форми, в яких культивується (твориться, зберігається і передається) духовність. Це – мистецтво, мораль, релігія, філософія. Їх гармонійне поєднання в певній особі, в цілому суспільстві формує світогляд. Він постає як духовна цілісність, у якій із найзагальніших позицій осмислюються світ, суспільство і людина. Світогляд сьогодні розуміємо як систему знань, цінностей, переконань, практичних настанов, які регулюють ставлення людини до світу і до себе. У зв'язку з цим виникає потреба використання кращих зразків

особистої культуротворчості, саморозвитку і самореалізації світоглядних позицій людини, одним з яких є творчість В.Г. Короленка (1853 – 1921 рр.).

Культурний європейський світ увійшов у свідомість Володимира Галактіоновича Короленка ще в ранньому дитинстві разом із першими, прочитаними польською мовою книгами. У студентські роки майбутнього письменника цікавили твори Шарля Фур'є, Йогана Шерра, Фердинанда Лассаля та інших авторів, що були популярними серед радикально мислячої молоді. Щоденники письменника, його записні книжки, листи, різноманітні джерела, які надруковані і зберігаються у Відділі рукописів Російської державної бібліотеки, місять нотатки, виписки, конспекти, які дозволяють скласти враження про те, наскільки західна літературна і культурна традиції привертала увагу Короленка, як відобразились вони у його духовних і творчих пошуках і втілилися у художньому спадку.

Контакти Короленка із західною культурою не обмежувалися колом його читання. Письменник мав можливість безпосереднього знайомства з Європою і Америкою та зміг скласти своє бачення, що ґрунтується на живому сприйнятті того, що має назву Захід і Європа. У 1893 році Короленко збирається на всесвітню виставку в Чикаго. За свідченням С. Протопопова, співробітника журналу “Русское богатство” і супутника Короленка у його подорожі, “виставка сама по собі не є однією метою: хотілося подивитися Францію, Англію і Америку, поспілкуватися з російськими емігрантами”[4, с. 192].

Таким чином, багато у чому поїздка Короленка була визначена його бажанням на власні очі побачити “вільну Європу і Америку”, щоб відповісти собі на запитання: “Ну, що ж? У вас тут набагато краще нашого?” [2, с. 37]. Разом з тим письменника ще цікавило питання і людської особистості, що вихована в умовах європейської і американської свободи.

Збираючись у подорож Короленко свідомо “замість звичайного, великого європейського шляху, – обрав міжнародну стежину” [2, с. 37]: через

Гельсінгфорс він проїхав до Стокгольму, звідти у Мальме, з Мальме до Копенгагену, вже після Данії – до Лондона, а потім до Америки.

Усі подорожні враження Короленко записував у нотатки, щоб потім опрацювати їх у щоденникові записи, і відображав їх у листах до дружини та близьких. У оповіданні “Софрон Іванович”, написаному за матеріалами цієї подорожі, Короленко запише: “До якого б класу, стану, спрямування ми не належали, уперше ми від’їжджаємо за кордон з надією і почуттям загостреного інтересу. Нехай це буде наївно – західницьке поклоніння або, навпаки, пихата зневага до “загниваючого Заходу,” та все ж з першим рухом нашої цікавості пов’язане запитання: “Ну, що ж? У вас тут набагато краще нашого? Свобода, конституція, республіка, парламент? І немає у вас ні голоду, ні злиднів, ні гріха?” І як би не були підготовлені, якими б наївними не здавалися нам теоретично подібні очікування, – все ж яскрава постать якого-небудь західного lumpen-пролетарія відбивається у нашому сприйнятті з такою яскравістю і силою, з якою ми ніколи не сприймаємо їх на батьківщині” [3, с. 442].

Соціальні протиріччя західного життя впадали у очі, і це відразу ж викликало думку, що у цьому сенсі Захід не вищий Росії, що і там “все теж саме”. Наприклад, у гавані одного з датських портів увагу письменника привернули колоритні постаті закордонних “золотошукачів”, які, як дві краплини води, були схожі на своїх нижньогородських побратимів, а “один старий з люлькою нагадував бурлаку з картини Репіна” [3, с. 442]. І це враження виявилось настільки стійким, що воно визволяло письменника від “наївної довіри до прибутку,” забезпечувало об’єктивний погляд на навколишні події.

Інформація про подорож Короленка країнами Європи і Америки в основному представлена його записами у щоденнику і листуванням з близькими. Подорожні нариси, які він збирався робити для “Русского богатства”, залишились незакінченими: із усієї запланованої серії лише перший нарис “У Америку” був доведений до кінця, але не виданий. Він

зберігся у коректурі з типографським штемпелем: 12 грудня 1894 р. Враження, які були отримані під час закордонної подорожі, були настільки різноманітні, суперечливі, що розібратися у них відразу було доволі складно. “Я дивлюся тут на людину і не знаю, до якого типу вона належить... Не відрізняю візника від міністра...”, – записав Короленко у записну книжку [2, с. 184].

Англія, наприклад, уявлялася Короленкові як країна, населена героями улюблених з дитинства Діккенса або Вальтера Скотта, і він намагався серед англійців, з якими йому доводилося зустрічатися, “відшукувати своїх знайомих”. У листі до дружини Короленко писав про те, що “Лондон... володів... відчуттям новизни і яскравих (проте, при тьмяному освітленні) вражень...”, що його вразила і навіть викликала деяку заздрість система англійського виховання, яка виховувала і навчала справжню внутрішню вільну, щасливу і здорову людину, а англійська любов достоєменно викликала повагу” [2, с. 187 – 188].

У Копенгагені Короленко відвідав музей датського скульптора – класика Торвальдсена, у творчості якого він помітив “відродження і відтворення класичної пластики” [2, с. 37]. У зв’язку з цим у “голову прийшло” розуміння “різниці між класицизмом” і “псевдокласичним напрямком”: “Можна бути у своїх творах класиком, і ним був Торвальдсен. Це означає – вивченням літератури і мистецтва пращурів дійти до такого проникнення ідей того часу і того світу, який потім у своїй творчості художник відбудовує, відтворює і творить у тому ж дусі. Бути класиком у цьому розумінні означає відтворювати перед нами образи класичного світу у їхній життєвій правді і красі” [2, с. 38].

Після повернення з поїздки, у 1894 році, Короленко знову звернеться до задуму, що виник у нього ще наприкінці 80-х років: написати оповідання, героєм якого буде античний мудрець Сократ, погляди якого з питань релігії і віри допоможуть письменникові пояснити власну позицію у вирішенні даної проблеми. Спогади про експонати, які він побачив у зібранні музею

Торвальдсена, дозволили Короленку проникнутись духом античної епохи і довести задум до кінця. Письменник не міг не відзначити і того факту, який він помітив у музеї, що “наші дали Торвальдсену теми для деяких робіт”, наприклад, статуї княгині Баратинської або графині Бірон тощо. “Росія за кордоном” – це особлива тема, що хвилювала Короленка, і хоча у ній “багато трагічного”, “Росія красна і за кордоном, красна і цікава у найвищій мірі”, – писав Короленко з Лондону у листі до дружини [2, с. 118]. Велике враження на письменника справили зустрічі з російськими емігрантами у Англії, Франції і Америці, які зміцнили його перше сприйняття чужого світу: люди від’їжджали за кордон у мріях віднайти на чужій землі щастя і свободу, але були розчаровані у своїх поглядах. Зустрічаючись один з одним або з тількино прибулими, вони готові були говорити лише про Батьківщину, яку вони залишили. Різні люди, різних поглядів і переконань сходилися у зізнанні, що “не лежить російська душа до цієї Америки” [1, с. 11]. Чи добре у Америці? Так, добре, але американцеві, а от російській людині тоскно і самотньо. І якщо б Короленкові запропонували обирати, де йому жити – у Америці або у Якутській області, обрав би останню. “Не добре російській людині на чужині і, мабуть, найгірше у Америці. Добра вона, добра і багато похвального, та не по-нашому все. Ось чому там людина сумує більше, ніж деінде, – писав Короленко своїй приятельці по засланнях Е.Л. Уляновській, – але, разом з тим, що на чужині російську людину охоплює пекельна туга за Батьківщиною, вона чітко усвідомлює, що тут, у Америці, вона – людина, а там...?” [1, с. 11]. Там, вдома, також було тяжко, але то була туга за справедливістю”, “за простою елементарною справедливістю, ” ... якої там немає, на цих безкраїх російських полях” [2, с. 38]. Співвідносячи попередні уявлення про Європу, що склалися на основі висловлювань його сучасників, з тим зізнанням, “що російській людині не добре на чужині”, письменник намагається зрозуміти причини цієї нудьги і самотності людини за кордоном.

Загальновизнаним є факт, що найпильніша увага письменника і публіциста Короленка була прикута до народу, простих людей, у яких він

намагався відшукати зародки протесту і особистої самосвідомості. І на Заході письменник не зрадив своєму інтересу. Пересічні люди Європи і Америки, привертали до себе увагу і викликали мимоволі повагу тим, що всією своєю подобою і поведінкою виражали “безпосереднє усвідомлення переваги і впевненості” у собі, тому що розуміли, що їхніми руками були створені завоювання технічного прогресу, якими так пишається Європа і Америка.

В одному з листів з Чикаго Короленко написав дружині: “... Лише тут відчуваєш усім серцем і усвідомлюєш розумом, що наш народ темний і несвободний, – і все ж найкращий по натурі з усіх народів! Це не фраза і не слов’янофільство. Нам недостатньо свободи і ми її варті” [2, с. 10].

Процес духовно-творчих пошуків Короленка був органічно пов’язаний з духовними і творчими ідеалами його епохи. Всі його естетичні прагнення були спрямовані на пошуки таких способів реалістичного зображення життя, за яких вірність дійсності, здатність до етнографічних нарисів, тенденційність не витіснили б самої людини з її ідеальною спрямованістю, потенційною здатністю до самоусвідомлення і до пробудження протесту проти тих життєвих умов, які перешкоджають її існуванню. Таким чином, світорозуміння Короленка можна визначити як різновид пантеїзму який розчиняє божественне у всесвіті. Його увага до найбільш загальних питань теорії світобудови та людського розвитку, насичення творів глибоким морально-філософським змістом були співзвучні з його внутрішнім прагненням до гармонії із собою і світом, до узгодження і взаємопроникнення західної (американської і європейської) і східної культурної традиції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бялий Г.А. Короленко об Америке //Короленко В.Г. Без языка. – Л., 1952. – С. 3-14.

2. Короленко В.Г. Полн. собр. соч.: В 50-ти томах. – Т.2. Дневник.– Харьков: ГИЗ Украины, 1923. [11(23) июля. 1893.] – С. 37.
3. Короленко В.Г. Софрон Иванович // Короленко В.Г. Соб. соч.: В 10 т. – Т.4. – М.: Худ.лит., 1954 – 1956. – С. 442.
4. Протопопов С. О нижегородском периоде жизни В.Г. Короленко (январь 1885 – 1896гг.) /Короленко в воспоминаниях современников. – М.: Худ. лит., 1962. – С. 174-199.

Вісник Чернігівського національного педагогічного університету
імені Т.Г. Шевченка / Чернігівський національний педагогічний університет
імені Т.Г. Шевченка; гол. ред. Носко М.О. – Чернігів: ЧНПУ, 2015. Вип. 124
(Серія: Педагогічні науки) – С. 318–321.

УДК 37.013:130.2

Винничук Р. В.

ОСВІТНЬО-ВИХОВНІ ІДЕЇ ЯК ОСНОВА ВИХОВАННЯ ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ

У статті розглядаються сучасні наукові підходи які розглядають цінності як смислотворчі засади людського буття, маючи в основі культурологічні канони та педагогічне значення і досвід як «культурне ядро» проблеми вивчення. Звернення до визначеної системи загальнопедагогічних наукових підходів як до методологічної основи педагогічних досліджень дало змогу виділити й інтегрувати в контексті проблеми даної роботи такі аспекти: особистісний, особистісно-соціальний, культурологічний, аксіологічний та особистісно-діяльнісний, що надає змогу вчителю поширювати їх у власній системі виховання, та впливає на характер педагогічної діяльності.

Ключові слова: освітньо-виховні ідеї, виховання, цінності, загальнолюдські цінності, культура, «людина світу», культурологічний, аксіологічний, особистісний, особистісно-соціальний і особистісно-діяльнісний наукові підходи.

Vynnychuk R.

EDUCATIVE IDEAS AS THE BASIS FOR EDUCATION UNIVERSAL VALUES

This article reviews new scientific approaches that consider value as create meaning foundations of human existence having basis cultural canons and pedagogical value and experience as a «cultural core» problem study.

Appeal to the established system of general scientific approaches as a methodological basis of educational research made it possible to isolate and integrate in the context of this study the following aspects: personal, personal-social, cultural, axiological and personality and activity. Studying human values and integrating mastering them as the basis of its own pedagogical culture, the teacher can distribute them in their own education system, which is defined as its personality and affect the nature of educational activities.

This proves that the research educative ideas are important and should be based on the principles of modern methodological and theoretical approaches that consider value as create meaning foundations of human existence.

Key words: educational ideas, education, values, human values, culture, «man of peace», cultural, axiological, personal, personal-social personality and activity and scientific approaches.

Дослідження освітньо-виховних ідей є гостро актуальним у часи зміни ціннісних орієнтирів розвитку суспільства, коли переосмислення соціально-педагогічних процесів та явищ активізує пошук їх об'єктивних методологічних основ. На новому рівні свого розвитку, як зазначає А. Бойко, педагогіка в своїй меті і змісті орієнтується на «людину культури», культурогенез нації, загальнолюдську аксіосферу [3, с. 63-86]. Особистість розглядається сьогодні як самоціль суспільства, причина і критерій усіх соціально-економічних перетворень. «Одне з головних завдань педагогіки полягає в науковому обґрунтуванні культурно-педагогічного освітньо-виховного простору, його змісту, організації, засобів, що забезпечить широку суб'єкт-суб'єкту взаємодію, саморозвиток особистості, її вільне самовизначення і повну самореалізацію» [3, с. 63-86]. У цих умовах зростає значення виховання як особистісно-соціального феномена, актуалізується пошук кращих зразків вітчизняного досвіду реалізації концепцій, підходів, парадигм виховання, заснованих на гармонійному формуванні людської особистості, активізації процесів самовиховання і самотворення індивіда, його життєвої самоактивності. Тому, базуючись на особистісному (І. Бех,

Н. Бібік, Є. Бондаревська, О. Савченко та ін.) і особистісно-соціальному (А. Бойко, В. Сухомлинський та ін.) наукових педагогічних підходах, виховання розглядаємо як цілісний процес взаємодії (відносин) особистості, яка має природні, психологічні, індивідуальні та вікові особливості, з певними елементами соціального середовища, що опосередковані її самоактивністю [1; 2; 3; 4].

Мета даної статті полягає в обґрунтуванні освітньо-виховних основ системи загальнолюдських цінностей та напрямів їх реалізації у педагогічній діяльності.

Вагомим засобом гуманістичної концептуалізації сучасних проблем педагогіки, психології, соціології є культурологічний підхід, який завданнями виховання «людини культури» вважає опанування загальної та професійно-педагогічної культури, активне засвоєння знань та історичного досвіду, загальнолюдських і національних цінностей, педагогічних технологій. Опановуючи загальну та професійно-педагогічну культуру, особистість за кращими зразками минулого й сучасності реалізує у своїй діяльності культуротворчі засади освіти і педагогіки, адже педагогіка завжди відображає рівень культури суспільства [5].

Основи культурологічного підходу до освіти в новітній час розробляли Ш. Амонашвілі, Є. Бондаревська, О. Газман, І. Зязюн, В. Сластьонін, І. Якиманська та ін. Ці вчені створили теоретичні передумови для розробки проблеми культурологічного підходу у вихованні. В. Сластьонін вважає гуманітарну культуру, яка є результатом комплексу виховних впливів, «упорядкованою сукупністю загальнолюдських ідей, ціннісних орієнтацій і якостей особистості, універсальних способів пізнання та гуманістичних технологій професійної діяльності» [6, с. 120].

У сучасній педагогічній теорії і практиці культурологічний підхід розглядається у контексті загальнофілософського розуміння культури, коли педагогічні факти та явища аналізуються з урахуванням соціальних і культурних процесів минулого, сучасного та майбутнього. Такий підхід до

дослідження проблем педагогічної освіти вимагає визначення сукупності теоретико-методологічних положень і організаційно-педагогічних заходів, спрямованих на створення умов для засвоєння та трансляції педагогічних цінностей і технологій, які забезпечують творчу самореалізацію особистості. Дослідження педагогічної освіти з урахуванням вимог культурологічного підходу потребує усвідомлення того, що головним системотворчим фактором становлення вчителя є формування його професійно-педагогічної культури. Це зумовлено тим, що у сучасних умовах конкурентноспроможним ресурсом діяльності педагога є не стільки спеціальні знання, технології навчання та виховання, скільки загальна і професійно-педагогічна культура, яка забезпечує особистісний розвиток, вихід за межі нормативної діяльності, здатність вивчати, сприймати, створювати і передавати цінності.

Сучасна психологія і педагогіка ґрунтуються на тому, що природне входження індивіда в соціальне життя здійснюється через культуру, тому основним завданням вихователя стає створення культурного середовища для розвитку особистості дитини і надання їй допомоги у знаходженні свого місця в культурі, тобто – виборі цінностей, середовища життєдіяльності й способів культурної самореалізації. Людину, творчість, діалог Є. Бондаревська визначає головними цінностями культурологічної особистісно зорієнтованої освіти [3]. Метою такої освіти є виховання цілісної людини культури, здатної організувати своє життя у формах культурного буття. Оволодіння культурними цінностями і нормами допоможе особистості подолати суперечність між її природним і соціальним началом.

Концептуальними компонентами культурологічного підходу, за Є. Бондаревською, є: 1) ставлення до дитини як до суб'єкта життєдіяльності, здатного до культурного саморозвитку і самовизначення; 2) розуміння ролі педагога як посередника між дитиною і культурою, здатного ввести у світ культури і підтримати дитячу особистість у її індивідуальному самовизначенні у світі культурних цінностей; 3) бачення освіти як культурного процесу, рушійними силами якого є особистісні смисли, діалог і

співробітництво його учасників у досягненні цілей їхнього культурного саморозвитку; 4) ставлення до школи як до цілісного культурно-освітнього простору, де живуть і відтворюються культурні зразки життя дітей і дорослих, продукуються цінності, здійснюється виховання людини культури [3].

Під цінностями розуміємо смислотворчі засади людського буття, які задають спрямованість і вмотивованість особистістю життєвих прагнень, орієнтирів для оцінки минулого і проектування майбутнього, діяльності, вчинків [7]. Цінності впливають на загальний спосіб дії. Для вирішення завдань виховання загальнолюдських цінностей важливе не тільки опанування культурно-педагогічною спадщиною, а й залучення педагога як суб'єкта культури до процесу інноваційної педагогічної діяльності. Роль культурологічного підходу в теорії та практиці професійної педагогічної освіти полягає в тому, що дослідження педагогічних проблем здійснюється у контексті загальнофілософського розуміння культури на рівні буденної та теоретичної свідомості. У буденній свідомості культура представлена неоднозначно: по-перше – це щось нормативне, задане як зразок для представників певного суспільства чи професійної групи; по-друге – вона ототожнюється з освіченістю, інтелігентністю людини; по-третє – її пов'язують з характеристикою місця та способу життя людини. Сучасна культурологія досить повно проаналізувала еволюцію поняття «культура» та зробила висновок: розуміння культури та перспектив її розвитку пояснюється не тільки теоретико-пізнавальними, методологічними причинами, але й залежить від професійних, соціальних настанов дослідників.

Сучасні вчені визначають три напрями вивчення культури, що розглядають її: як сукупність матеріальних та духовних досягнень і цінностей; як специфічний спосіб людської діяльності; як процес творчої самореалізації сутнісних сил особистості. Це дає підставу говорити про необхідність доповнення культурологічного методолого-теоретичного підходу аксіологічним та особистісно-діяльним.

Стосовно аксіологічного наукового підходу вчені підкреслюють те, що особистість постійно перебуває у ситуації моральної, естетичної, світоглядної оцінки подій, постановки завдань, пошуку й прийняття рішень та їх реалізації. Зміст життєдіяльності особистості визначається її спрямованістю на осмислення ціннісного ідеалу людського пізнання та актуалізацію у першу чергу загальнолюдських цінностей. Сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством, і є сутністю культури. Людина завжди діє в межах людських цінностей (у рамках певної культури), будучи одночасно об'єктом культурного впливу і суб'єктом (творцем) цінностей. Аксіологічний науковий підхід дає змогу досліджувати проблеми, які стосуються сутності цінностей, їх ролі в житті та діяльності людини, об'єктивних та суб'єктивних компонентів структури цінностей. Пізнання сутності цінностей як компонента культури допомагає розкрити значення цієї категорії для аналізу педагогічного досвіду і реальності. Цінності, виконуючи функцію стимулів, створюють умови для реалізації особистісної активності, пізнання механізму виникнення та розвитку потреб, допомагають зрозуміти культуру та рівень освіченості суспільства і людини.

Загальнолюдські (або «вищі») цінності – життя, здоров'я, любов, освіта, праця, мир, краса, батьківщина, добробут і самодостатність людини – завжди привертали увагу людей у різні часи. «Моральні, естетичні, економічні, правові та інші цінності характеризують особистість, а їх розвиток є основним завданням педагогіки», – сверджують В. Лозова і Г. Троцько [4, с. 14].

На побутовому рівні найчастіше поділяють цінності на матеріальні (їх іноді називають благами – економічні, технічні, вітальні) та духовні (релігійні, моральні, естетичні, правові, філософські, політичні тощо). Під загальнолюдськими цінностями розуміємо ідеали, символи, зразки, регулятивні ідеї, що їх виробило людство впродовж тривалих періодів розвитку, які є закріпленими в нормах життєдіяльності значних груп людей. Проте необхідно пам'ятати, що цінності досліджуються стосовно конкретних

історичних обставин. Вагомою є класифікація загальнолюдських цінностей, запропонована Є. Бондаревською:

- виховання гуманної особистості (милосердя, порядність, доброзичливість, терпимість тощо);
- виховання вільної (самодостатньої) особистості (свобода, самосвідомість, самостійність);
- виховання «людини культури» (знання і дотримання традицій, інтелігентність, засоби комунікацій, знання мов тощо);
- виховання творчої особистості (життєтворчість, розвинений інтелект, знання, вміння, навички тощо);
- виховання духовної особистості (потреба пізнання світу і себе, потреба в красі, потреба в духовних ідеалах та ін.);
- виховання моральної особистості (честь, гідність, совість, відповідальність, поняття про обов'язок, повага до людей та ін.) [3, с. 10-11].

До цієї класифікації додамо сучасну педагогічну потребу виховання «людини світу» з універсальними цінностями правди, свободи, миру, справедливості, рівності, правосвідомості та демократії. Причому, технологічно реалізація даної класифікації цінностей в індивідуальній виховній системі вчителя чи навчального закладу матиме особистісний (властивий неповторній особистості конкретного учня) та соціальний (відповідний до умов освітнього середовища) технологічні аспекти.

Особистісно-діяльнісний методолого-теоретичний підхід базується на баченні культури як специфічного способу людської діяльності. Виділення «способу діяльності» як вихідного поняття змушує вчених звернутися до категорії «діяльність» та до проблеми співвідношення культури і діяльності. Засвоєння особистістю культури передбачає засвоєння нею способів практичної діяльності і навпаки. Будь-який суттєвий результат педагогічної діяльності впливає на становлення і розвиток професійної культури педагога. У процесі педагогічної діяльності оновлюються цінності, змінюються їх

якісні і кількісні характеристики. Володіння системою способів і прийомів, які складають технологію педагогічної діяльності, є показником сформованості педагогічної культури. Тому, визначаючи рівень сформованості культури, важливо враховувати не тільки особливості особистості, але й особливості розвитку її діяльності, адже людина може володіти змістом цінності, та не впроваджувати її у своєму житті. Пізнаючи педагогічну реальність за допомогою знань, умінь та навичок як індивідуально засвоєних елементів суспільного досвіду, учитель одночасно створює нові форми і способи діяльності. Тому для вирішення завдання формування цінностей педагогами використовуються такі методи, як навіювання аксіом про сутність, значущість цінностей; постійне акцентування уваги людини на її позитивних цінностях, необхідності їх утвердження у суспільних стосунках; формування моральних почуттів як засобів самооцінки власних дій; шанобливе і водночас вимогливе ставлення вихователя до вихованця; спонукання до вироблення і відстоювання почуття власної гідності; знання культури, традицій, звичаїв, віри свого народу і народів світу; володіння засобами комунікації; розширення світогляду; знання історії своєї родини тощо.

Особистісно-діяльнісний науковий підхід розглядає культуру як процес творчої самореалізації особистості. У культурі формуються і проявляються сутнісні сили суспільства й окремих особистостей. Існуючи об'єктивно та маючи відносну автономність, педагогічна культура функціонує через суб'єктивний світ окремого вчителя, ціннісний простір якого становить образ світу як образ педагогічної реальності. Своєрідною спробою аналізу педагогічної культури є науково-біографічні дослідження, у яких розкривається розуміння культурно-історичної детермінації творчості. Сьогодні біографічний метод може успішно використовуватися для проведення порівняльного аналізу структури педагогічної діяльності, простеження зв'язку ідей і результатів роботи видатних персоналій минулого, допомагає виявити тенденції розвитку педагогічної культури в її

особистісно-творчому вимірі. Взаємозв'язок творчості і педагогічної культури пояснюється тим, що творчість органічно притаманна педагогічній діяльності. Форми і способи прояву творчості в роботі вчителя тісно пов'язані з формуванням педагогічної культури, а розвиток педагогічної культури суспільства зумовлюється мірою творчого підходу особистості до власної діяльності. Отже, особистісно-діяльнісний підхід у педагогіці вимагає визнання особистості як продукту суспільно-історичного розвитку, носія культури, її унікальності, права на повагу, що передбачає у вихованні опору на природний процес саморозвитку здібностей, творчого потенціалу, самовизначення, самореалізацію, самоствердження, створення для цього відповідних умов [4, с. 15]. У той же час першоджерелом педагогічної творчості є можливість у процесі історико-педагогічних досліджень вивчати діяльність персоналії як активного творця, суб'єкта пізнання, праці, спілкування, власного розвитку, еволюції системи цінностей, що є прикладом для сучасних педагогів.

Таким чином, звернення до визначеної системи загальнопедагогічних наукових підходів як до методологічної основи педагогічних досліджень дало змогу виділити й інтегрувати в контексті проблеми даної роботи такі методолого-теоретичні аспекти: особистісний, особистісно-соціальний, культурологічний, аксіологічний та особистісно-діяльнісний. У ході своєї діяльності учитель оволодіває відповідними ідеями та концепціями, які мають значущість для суспільства і виступають як педагогічні цінності. Історія школи і педагогічної думки – це процес постійної оцінки, переосмислення, встановлення цінностей, перенесення відомих ідей і педагогічних надбань у нові умови. Уміння в старому, давно відомому побачити нове та гідно його оцінити становить невід'ємний компонент педагогічної культури вчителя і викладача. Технологічний компонент професійно-педагогічної культури включає в себе способи і прийоми педагогічної діяльності з виховання цінностей в учнів. Цінності педагогічної культури освоюються і створюються особистістю у процесі діяльності, що

підтверджує нерозривність зв'язку культури і діяльності. Категорія «педагогічна технологія» розкриває способи і прийоми, що історично змінюються, пояснює спрямованість діяльності залежно від відносин, які складаються в суспільстві. Особистісно-творчий компонент професійно-педагогічної культури передбачає механізм оволодіння нею та її втілення у творчому акті. Вивчаючи загальнолюдські цінності інтегруючи та оволодіваючи ними як підґрунтям власної педагогічної культури, вчитель може поширювати їх у власній системі виховання, що визначається якостями його особистості, актуальними потребами його учнів і впливає на характер педагогічної діяльності.

Отже, дослідження освітньо-виховних ідей є актуальним та має ґрунтуватися на засадах культурологічного, аксіологічного, особистісного, особистісно-соціального і особистісно-діяльнісного методолого-теоретичних підходів, які розглядають цінності як смислотворчі засади людського буття, що задають спрямованість і вмотивованість особистістю життєвих прагнень, орієнтирів для проектування діяльності, оцінки минулого досвіду і перспектив самоздійснення. Моральні, естетичні, правові та інші цінності характеризують особистість, а їхній розвиток є основним завданням гуманістичної педагогіки сьогодні.

Література

8. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання : навч.-метод. посіб. / І.Д. Бех. – К. : ІСДО, 1998. – 204 с.

9. Бойко А.М. Сутність, закономірності та принципи виховання і самовиховання як особистісно-соціального явища / А.М. Бойко // Педагогіка. Інтегрований курс теорії та історії : навч.-метод. посіб. для закл. вищої пед. освіти 3–4 рівнів акредит. / за ред. А.М. Бойко ; Полт. держ. пед. ун-т імені В.Г. Короленка. – К. ; Полтава, 2004. – С. 63–86.

10. Бондаревская Е.В. Теория и практика личностно-ориентированного образования / Е.В. Бондаревская. – Ростов-на-Дону : изд-во Ростовского педагогического ун-та, 2000. – 352 с.

11. Лозова В.І. Теоретичні основи виховання і навчання : навч. посіб. / В.І. Лозова, Г.В. Троцко. – Х. : ОВС, 2002. – 400 с.
12. Олійник О.В. Культурологічний підхід як наукова основа розвитку теорії та практики педагогічної освіти / О.В. Олійник // Наукові праці ЧДУ імені Петра Могили. – Т. 50, Вип. 37. – (Серія «Педагогічні науки»). – Режим доступу : <http://bibl.kma.mk.ua/pdf/naukpraci/pedagogika/2006/50-37-6.pdf>
13. Слостенин В.А. Общая педагогика : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. завед. / В.А. Слостенин, И.Ф. Исаев, Е.Н. Шиянов ; под ред. В.А. Слостенина. – М. : Владос, 2003. – Ч. 1. – 256 с.
14. Философский словарь. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : Политиздат, 1986. – 590 с.

Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології : зб. наук. праць Херсонського національного технічного університету. – Херсон, 2014. – Вип. 2 (11). – С. 18–21.

УДК 37.011.3 – 051:316.47:[124.5]

Винничук Рената Володимирівна
доцент кафедри культурології та
методики викладання
культурологічних дисциплін
Полтавського національного
педагогічного університету
імені В.Г. Короленка

АКСІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті аналізуються аксіологічні аспекти діяльності вчителя, простежується духовне становлення педагога, осмислюються процеси формування його індивідуального ціннісного світобачення в соціокультурному середовищі.

Ключові слова: аксіологічний аспект, цінності, загальнолюдські цінності, педагогічна культура, система ціннісних орієнтацій.

В статье анализируются аксиологические аспекты деятельности учителя, прослеживается духовное становление педагога, осмысливаются процессы формирования его индивидуального ценностного миропонимания в социокультурной среде.

Ключевые слова: аксиологический аспект, ценности, общечеловеческие ценности, педагогическая культура, система ценностных ориентаций.

Постановка проблеми. Сутність аксіологічної функції освіти полягає у привнесенні у процес виховання загальнолюдських, світоглядних, правових, моральних, естетичних, художніх цінностей, які б розкривали

сутність та зміст особистості, значення її громадянських позицій, поглядів, переконань у повсякденному житті та професійній діяльності.

Сьогодні вимагає яскравої, масштабної, творчої особистості педагога, що покликаний оволодіти культурою загальнолюдських цінностей, професійного мислення, методологічними знаннями як надійним інструментом теоретичної та практичної діяльності. Підготовка фахівця у галузі освіти чи не найбільше потребує акцентів саме аксіологічної функції.

У сучасній педагогічній науці розроблено концепцію діяльності педагога, основна ідея якої полягає, по-перше, в розвитку багатой, самобутньої особистості, а по-друге, в злитті суспільної і особистісної сутностей. Індивідуальність педагога, як суб'єкта професійної діяльності знаходить своє вираження у формі і змісті. Формальна сторона – це зовнішнє вираження індивідуальних особливостей особистості педагога. Вона проявляється у формі індивідуального стилю педагогічної діяльності, спілкування, поведінка тощо. Змістова сторона має серйозну філософську основу [6].

Аналіз проблем сучасної освіти дозволяє зробити висновок, що тільки пріоритетний розвиток виховання на основі загальнолюдських цінностей, підпорядкування цілей навчального процесу виховним цілям, розробка і втілення системи наскрізного виховання в практику роботи навчальних закладів допоможе сформувати повноцінну особистість. З цією метою сучасна педагогічна наука визначає необхідність створення соціокультурного середовища як якісно нової освітньої системи, яка передбачає впорядкованість багатьох взаємопов'язаних і взаємозумовлених цілісних структурних і функціональних компонентів, об'єднаних спільною метою, мотивами, завданнями, що спрямовані на формування творчої особистості педагога[1].

У «Концепції національного виховання» та Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття) наголошується, що метою діяльності освітніх закладів є виховання через призму загальнолюдських

гуманістичних цінностей: ідеалів добра, правди, краси, справедливості, совісті, людської гідності тощо. Завдання українського національного виховання не лише в тому, щоб прищепити дитині чи юнаку відданість ідеалам Добра, Правди, Свободи та ін., але і сформувати в них моральну готовність і вміння боротися зі злом, розвінчувати його і з цих позицій оцінювати свої вчинки, шанобливо ставитись до національних цінностей.

Нові завдання потребують і нових наукових підходів та технологій виховання майбутніх педагогів у вищих навчальних закладах. Постає проблема модернізації змісту освіти, що має органічно поєднувати педагогічний та культурологічний аспекти [7].

Відтак, найважливішою умовою сталого суспільства є наявність і збереження системи культурних та духовних цінностей, що складають ціннісний сенс людського буття. Саме педагог забезпечує у суспільстві відтворення та трансляцію духовних цінностей, здійснює духовний зв'язок поколінь і духовного досвіду людства. Сукупність духовних цінностей складає культурний код народу. І саме педагог спільно з батьками має здійснювати духовне виховання підростаючого покоління.

Аналіз дослідженості проблеми. Проблема цінностей була предметом дослідження у філософсько-аксіологічному (О. Дробницький, І. Зязюн, М. Каган та ін.), соціологічному (В. Водзінська, В. Ольшанський, В. Ядов та ін.), психологічному (І. Бех, М. Боришевський, О. Киричук та ін.) та педагогічному аспектах (О. Алексюк, Ш. Амонашвілі, В. Білоусова, Д. Донцов, Л. Пуховська та ін.).

Мета статті: проаналізувати аксіологічні аспекти діяльності вчителя, простежити духовне становлення педагога, осмислити процес формування його індивідуального ціннісного світобачення в соціокультурному середовищі.

Виклад основного матеріалу.

В умовах глобалізаційних та євроінтеграційних процесів, соціально-економічних і духовно-культурних перетворень підвищується роль освіти й

культури у сучасному суспільстві, що має сприяти відродженню його духовності. Провідними засадами нової української виховної системи є пріоритет загальнолюдських цінностей, формування планетарного мислення особистості. Система виховання спирається на національну ідею й водночас орієнтується на полікультурне виховання, яке лежить в основі сучасної концепції глобальної освіти [9].

Особливістю сучасного етапу розвитку суспільства виступає факт звернення особливої уваги на проблеми визначення ролі загальнолюдських цінностей, моральних норм, елементарних правил етикету за умов наявності діаметрально протилежного процесу в суспільстві. Причини останнього досить глибокі і можуть стати предметом окремого дослідження. У той же час гасла ефективної реалізації завдань різних видів виховання, постановки чіткої мети виховання в сучасній дидактиці, розгляд можливих напрямків та шляхів впливу на підростаюче покоління, формування в них рис громадянина на сьогодні є загальновідомими.

Проблема формування цінностей в сучасному суспільстві та альтернативні шляхи їх впровадження належать до актуальних проблем сучасної науки. Важливість обумовлена тісним зв'язком їх з окремими науками та дискусійними питаннями різних напрямків наукових досліджень. Не лише філософські, але і психолого-педагогічні дисципліни, науки гуманітарного циклу порушують аналогічні питання і намагаються запропонувати можливі напрямки їх вирішення.

Під цінностями розуміємо смислотворчі засади людського буття, які задають спрямованість і вмотивованість особистістю життєвих прагнень, орієнтирів для оцінки минулого і проектування майбутнього, діяльності, вчинків [10]. Цінності впливають на загальний спосіб дії. Для вирішення завдань виховання загальнолюдських цінностей важливе не тільки опанування культурно-педагогічною спадщиною, а й залучення педагога як суб'єкта культури до процесу інноваційної педагогічної діяльності.

В сучасних умовах конкурентоспроможним ресурсом діяльності вчителя, викладача, вихователя є не стільки спеціальні знання, ступінь володіння інформацією та освоєння технології навчання і виховання, скільки загальна і професійно-педагогічна культура, що забезпечує особистісний розвиток, вихід за межі нормативної діяльності, здатність створювати і передавати цінності. Професійно-педагогічна культура викладача – це універсальна характеристика педагогічної реальності. Педагогічна культура тривалий час розглядалася як сукупність норм і правил, що регулюють діяльність педагога, як прояв його такту й освіченості.

Професійно-педагогічна культура – це міра і спосіб творчої самореалізації особистості вчителя в різноманітних видах педагогічної діяльності та спілкування, спрямованих на засвоєння, створення і передачу педагогічних цінностей і технологій. В якості структурних компонентів професійно-педагогічної культури виступають аксіологічний, та особистісно-діяльнісний компоненти.

Стосовно аксіологічного наукового компоненту вчені підкреслюють те, що вчитель постійно перебуває у ситуації моральної, естетичної, світоглядної оцінки подій, постановки завдань, пошуку й прийняття рішень та їх реалізації. Зміст життєдіяльності педагога визначається його спрямованістю на осмислення ціннісного ідеалу людського пізнання та актуалізацію у першу чергу загальнолюдських цінностей. Сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством, і є сутністю культури. Людина завжди діє в межах людських цінностей (у рамках певної культури), будучи одночасно об'єктом культурного впливу і суб'єктом (творцем) цінностей. Аксіологічний науковий компонент дає змогу досліджувати проблеми, які стосуються сутності цінностей, їх ролі в житті та діяльності людини, об'єктивних та суб'єктивних компонентів структури цінностей. Пізнання сутності цінностей як компонента культури допомагає розкрити значення цієї категорії для аналізу педагогічного досвіду і реальності. Цінності, виконуючи функцію стимулів, створюють умови для реалізації особистісної активності, пізнання

механізму виникнення та розвитку потреб, допомагають зрозуміти культуру та рівень освіченості суспільства і людини.

Загальнолюдські (або «вищі») цінності – життя, здоров'я, любов, освіта, праця, мир, краса, батьківщина, добробут і самодостатність людини – завжди привертали увагу людей у різні часи. «Моральні, естетичні, економічні, правові та інші цінності характеризують особистість, а їх розвиток є основним завданням педагогіки», – сверджують В. Лозова і Г. Троцько [5, с. 14].

На побутовому рівні найчастіше поділяють цінності на матеріальні (їх іноді називають благами – економічні, технічні, вітальні) та духовні (релігійні, моральні, естетичні, правові, філософські, політичні тощо). Під загальнолюдськими цінностями розуміємо ідеали, символи, зразки, регулятивні ідеї, що їх виробило людство впродовж тривалих періодів розвитку, які є закріпленими в нормах життєдіяльності значних груп людей. Проте необхідно пам'ятати, що цінності досліджуються стосовно конкретних історичних обставин. Вагомою є класифікація загальнолюдських цінностей, запропонована Є. Бондаревською:

- виховання гуманної особистості (милосердя, порядність, доброзичливість, терпимість тощо);
- виховання вільної (самодостатньої) особистості (свобода, самосвідомість, самостійність);
- виховання «людини культури» (знання і дотримання традицій, інтелігентність, засоби комунікацій, знання мов тощо);
- виховання творчої особистості (життєтворчість, розвинений інтелект, знання, вміння, навички тощо);
- виховання духовної особистості (потреба пізнання світу і себе, потреба в красі, потреба в духовних ідеалах та ін.);
- виховання моральної особистості (честь, гідність, совість, відповідальність, поняття про обов'язок, повага до людей та ін.) [2, с. 10-11].

До цієї класифікації додамо сучасну педагогічну потребу виховання «людини світу» з універсальними цінностями правди, свободи, миру, справедливості, рівності, правосвідомості та демократії. Причому, технологічно реалізація даної класифікації цінностей в індивідуальній виховній системі вчителя чи навчального закладу матиме особистісний (властивий неповторній особистості конкретного учня) та соціальний (відповідний до умов освітнього середовища) технологічні аспекти.

Особистісно-діяльнісний компонент базується на баченні педагогічної культури як специфічного способу людської діяльності. Виділення «способу діяльності» як вихідного поняття змушує вчених звернутися до категорії «діяльність» та до проблеми співвідношення культури і діяльності. Засвоєння особистістю культури передбачає засвоєння нею способів практичної діяльності і навпаки. Будь-який суттєвий результат педагогічної діяльності впливає на становлення і розвиток професійної культури педагога.

У процесі педагогічної діяльності оновлюються цінності, змінюються їх якісні і кількісні характеристики. Володіння системою способів і прийомів, які складають технологію педагогічної діяльності, є показником сформованості педагогічної культури. Тому, визначаючи рівень сформованості культури, важливо враховувати не тільки особливості особистості, але й особливості розвитку її діяльності, адже людина може володіти змістом цінності, та не впроваджувати її у своєму житті.

Пізнаючи педагогічну реальність за допомогою знань, умінь та навичок як індивідуально засвоєних елементів суспільного досвіду, учитель одночасно створює нові форми і способи діяльності. Тому для вирішення завдання формування цінностей педагогами використовуються такі методи, як навчання аксіом про сутність, значущість цінностей; постійне акцентування уваги людини на її позитивних цінностях, необхідності їх утвердження у суспільних стосунках; формування моральних почуттів як засобів самооцінки власних дій; шанобливе і водночас вимогливе ставлення вихователя до вихованця; спонукування до вироблення і відстоювання почуття

власної гідності; знання культури, традицій, звичаїв, віри свого народу і народів світу; володіння засобами комунікації; розширення світогляду; знання історії своєї родини тощо.

Особистісно-діяльнісний компонент розглядає культуру як процес творчої самореалізації особистості. У культурі формуються і проявляються сутнісні сили суспільства й окремих особистостей. Існуючи об'єктивно та маючи відносну автономність, педагогічна культура функціонує через суб'єктивний світ окремого вчителя, ціннісний простір якого становить образ світу як образ педагогічної реальності.

Своєрідною спробою аналізу педагогічної культури є науково-біографічні дослідження, у яких розкривається розуміння культурно-історичної детермінації творчості. Сьогодні біографічний метод може успішно використовуватися для проведення порівняльного аналізу структури педагогічної діяльності, простеження зв'язку ідей і результатів роботи видатних персоналій минулого, допомагає виявити тенденції розвитку педагогічної культури в її особистісно-творчому вимірі. Взаємозв'язок творчості і педагогічної культури пояснюється тим, що творчість органічно притаманна педагогічній діяльності.

Форми і способи прояву творчості в роботі вчителя тісно пов'язані з формуванням педагогічної культури, а розвиток педагогічної культури суспільства зумовлюється мірою творчого підходу особистості до власної діяльності.

Отже, особистісно-діяльнісний підхід у педагогіці вимагає визнання особистості як продукту суспільно-історичного розвитку, носія культури, її унікальності, права на повагу, що передбачає у вихованні опору на природний процес саморозвитку здібностей, творчого потенціалу, самовизначення, самореалізацію, самоствердження, створення для цього відповідних умов [5, с. 15]. У той же час першоджерелом педагогічної творчості є можливість у процесі історико-педагогічних досліджень вивчати діяльність персоналії як активного творця, суб'єкта пізнання, праці,

спілкування, власного розвитку, еволюції системи цінностей, що є прикладом для сучасних педагогів.

Аксіологічний (ціннісний) компонент професійно-педагогічної культури, що являє собою сукупність відносно стійких педагогічних цінностей професійної діяльності, опановуючи якими вчитель об'єктивує їх, робить особистісно значущими. Суб'єктивне сприйняття і присвоєння педагогічних цінностей визначається багатством його особистості, науково-педагогічною кваліфікацією, педагогічним стажем, розвиненим педагогічним мисленням, наявністю власної педагогічної системи і відображає внутрішній світ, утворюючи систему ціннісних орієнтацій.

У процесі педагогічної діяльності вчитель актуалізує перш за все ті цінності, які набувають для нього життєво і професійно необхідний особистісний сенс. Педагогічні цінності мають різні форми і рівні існування. Функціонуючи в масштабі суспільства та у сфері професійної діяльності у формі ідей, уявлень, норм, правил, теорій вони набувають суспільно-педагогічне, професійно-групове або індивідуально-особистісне значення.

Висновки. У особистісно-професійній діяльності вчителя особливе місце відводиться формуванню ціннісно-сміслових утворень особистості в соціокультурному середовищі та її духовно-культурному зростанню. На сьогодні ідея ціннісного підходу в освіті пов'язується з орієнтацією на загальнолюдські цінності, що передбачають визнання значущості людини, її права на самовизначення, саморозвиток, розуміння цінностей як особистісних смислів прийнятих людиною. Ціннісні орієнтації обумовлюють спрямованість педагогічної діяльності, вони розгортаються в цілях, ідеалах, інтересах, життєвих планах, принципах, переконаннях, утвореннях ідейного плану, в генеральній лінії життя. Система ціннісних орієнтацій з одного боку, виступає в якості вищого контрольного органу регулювання всіх збудників активності вчителя, з іншого, у якості внутрішнього джерела життєвих прагнень людини, висловлюючи те, що є для неї найбільш важливим і має особистісний сенс.

Перспективи розвитку проблеми дослідження становлять: більш масштабне узагальнення філософських основ, методів і форм роботи вчителя у аксіологічному аспекті як напряму педагогічного впливу; розробка методичних засад і засобів для поширення системи загальнолюдських цінностей у сучасній виховній роботі.

Література

2. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання : навч.-метод. посіб. / І.Д. Бех. – К. : ІСДО, 1998. – 204 с.
3. Бондаревская Е.В. Теория и практика личностно-ориентированного образования / Е.В. Бондаревская. – Ростов-на-Дону : изд-во Ростовского педагогического ун-та, 2000. – 352 с.
4. Долженко В. А. Проблема воспитания духовных ценностей / В. А. Долженко // Духовність особистості : методологія, теорія і практика : Зб. наук. пр. / Гол. ред. Г.П. Шевченко. – Вип. 6(12). – Луганськ : Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2005. – С. 38–45.
5. Леонтьев Д. А. Ценность как междисциплинарное понятие : опыт многомерной реконструкции / Д. А. Леонтьев // Вопросы философии. – 1996. – №4. – С.15–26.
6. Лозова В.І. Теоретичні основи виховання і навчання : навч. посіб. / В.І. Лозова, Г.В. Троцько. – Х. : ОВС, 2002. – 400 с.
7. Овсянников В. Глобальные изменения образовательных систем и инновационное обучение / В. Овсянников // Новый коллегіум. – 2007. – №1. – С. 19–20.
8. Подольська Є. Освіта в контексті глобалізації: напрямки та механізми реалізації реформ в Україні / Є. Подольська // Вища освіта. – 2007. – №1. – С. 48–55.
9. Сбруєва А.А. Порівняльна педагогіка / А.А. Сбруєва. Навчальний посібник. – 2-ге вид., – Суми: ВТД «Університетська книга», 2004. – 320 с.
10. Сухомлинська О.В. Сучасні цінності у вихованні: проблеми, перспективи / О.В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 1996. – №1. – С. 24.
11. Философский словарь. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : Политиздат, 1986. – 590 с.